

บทที่ 3

การกระทำตามหน้าที่กับปัญหาเรื่องวิบาก

3.1 การกระทำตามหน้าที่กับปัญหาเรื่องวิบาก

หลักจริยธรรมที่พุทธศาสนาสอนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมนั้นเป็นหลักจริยธรรมที่พิจารณาการกระทำของมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขหลักๆ สามประการคือ (ก) การกระทำนั้นเป็นการกระทำของปัจเจกบุคคล (ข) การกระทำนั้นเกิดจากความตั้งใจหรือรู้ตัวว่ากำลังทำอะไรอยู่ (ค) การกระทำนั้นมาจากมูลรากทางศีลธรรมทางดีหรือชั่ว เมื่อการกระทำนั้นครบเงื่อนไขสามประการนี้ จะเกิดผลตามมาที่พุทธศาสนาเรียกว่าวิบาก ในบทที่ผ่านมา เราได้พิจารณาไปแล้วว่า วิบากนั้นมีสองอย่างคือวิบากฝ่ายดีเรียกว่าบุญ กับวิบากฝ่ายชั่วที่เรียกว่า การให้ผลของบุญและบาปเป็นเรื่องที่ซับซ้อน แต่ไม่ว่าจะซับซ้อนอย่างไร พุทธศาสนาก็มีความเชื่อหลักๆ ว่า บุญจะส่งผลในทางดีแก่ชีวิต ส่วนบาปจะส่งผลในทางร้ายแก่ชีวิต โดยที่การส่งผลนี้จะเกิดเมื่อใดอย่างไร ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ที่ประกอบรวม

การกระทำบางอย่างที่คนเราทำในชีวิตประจำวัน โดยที่การกระทำนี้ไม่ใช่การกระทำที่เราทำในฐานะปัจเจกบุคคล แต่ทำในฐานะที่เราเป็นสมาชิกของสังคมและสังคมได้มอบหมายให้เราทำสิ่งนั้นเพื่อประโยชน์ของสังคม การมอบหมายโดยสังคมนั้นอาจแบ่งได้เป็นสองอย่าง ผู้วิจัยขอเรียกการมอบหมายอย่างแรกว่าแบบ “ไม่ขัด” และเรียกการมอบหมายแบบที่สองว่าแบบ “ขัด” ตัวอย่างของการมอบหมายอย่างแรกเช่นการที่เราต้องมีอาชีพบางอย่างเช่นเป็นชาวนา เป็นกรรมกร เป็นคนขายอาหาร เป็นนักธุรกิจ เป็นต้น ชาวนาที่ปลูกข้าวนั้นแม้จะปลูกเพื่อให้ตนมีรายได้ แต่เราต้องยอมรับว่าการปลูกข้าวนั้นส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับการให้บริการสังคม อาชีพอื่นๆ ที่กล่าวมานั้นก็เช่นกัน อาชีพเหล่านี้เกิดจากความจำเป็นของสังคมที่จะต้องมีความจำเป็นที่ผลิตหรือให้บริการอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ต้องมีเช่นนี้ก็เพราะชีวิตเราต้องการหลายสิ่ง และเราไม่สามารถทำสิ่งเหล่านี้ด้วยตัวเองทั้งหมด การแบ่งงานกันทำจึงเกิดขึ้นตามพัฒนาการของสังคม ยิ่งสังคมซับซ้อนมากเท่าใด การแบ่งงานกันทำก็จะยิ่งละเอียดซับซ้อนมากขึ้นไปเท่านั้น การเป็นชาวนาในตัวอย่างข้างต้นนี้ผู้วิจัยถือว่าเป็นการทำหน้าที่แบบที่ได้รับความนิยมมาโดยสังคมน้อย

มีการมอบหมายอีกแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีรัฐแล้ว หน้าที่ที่ได้รับมอบหมายแบบที่สองนี้ ผู้วิจัยเรียกว่าแบบชัดเพราะจะมีกฎหมายหรือระเบียบของสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่งระบุ หรือให้ความชอบธรรมเอาไว้ ในรัฐหนึ่งๆนั้นจะต้องมีอำนาจการบริหารจัดการรัฐ โดยทั่วไป เรา แบ่งอำนาจที่ว่าเป็นสามฝ่ายคือ บริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ เมื่อมีการกำหนดอำนาจ หน้าที่แล้วก็มีการบรรจุบุคคลเข้าทำหน้าที่ตามอำนาจนั้น การทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายแบบนี้ ผู้วิจัยถือว่าเป็นแบบชัด เพราะมีการบอกติกาของสังคมเขียนเอาไว้ว่าให้ทำเช่นนั้นได้ การทำงาน ตามที่สังคมมอบหมายอย่างที่สองนี้ก็เหมือนแบบแรกคือเกิดจากความจำเป็นของสังคม

การทำงานตามที่ได้รับมอบหมายโดยสังคมสองแบบนี้สามารถเกี่ยวข้องกับเรื่องทาง จริยธรรมได้เช่นกัน แต่ระดับความเกี่ยวข้องต่างกัน การทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายแบบไม่ ชัดนั้นเนื่องจากสังคมไม่ได้เขียนกติกาเอาไว้อย่างชัดเจน การทำหน้าที่นั้นจึงมีน้ำหนักของการ "เลือก" สูง ไม่มีกฎหมายเขียนว่าสังคมจะต้องมีอาชีพชาวประมง เมื่อคุณตัดสินใจเป็น ชาวประมงก็ต้องถือว่า คุณได้เลือก เมื่อคุณเป็นผู้เลือกก็ต้องถือว่า คุณรู้ตัว เมื่อรู้ตัวก็ต้องถือว่า มี เจตนา เมื่อมีเจตนา ก็เป็นกรรม เนื่องจากกรรมนี้มีมูลรากที่เห็นชัดเจนอย่างหนึ่งว่ามาจากฝ่าย อกุศลคือโทสะ (พุทธศาสนาอธิบายว่าการฆ่าสัตว์นั้นเกิดจากโทสะ) การประกอบอาชีพประมงก็ ต้องถือว่าเป็นการก่ออกุศลกรรม เมื่อเป็นอกุศลกรรมก็ต้องมีวิบาก การวิเคราะห์เช่นนี้ดู เหมือนว่าพุทธศาสนาจะใช้กับการประกอบอาชีพทุกอย่างที่รวมอยู่ในอาชีพที่เรียกว่าแบบได้รับ มอบหมายมาอย่างไม่ชัดจากสังคม ขอให้สังเกตว่าการที่อาชีพเหล่านี้ไม่ชัดเจนว่าได้รับ มอบหมายจากสังคมนี้เองที่เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้การพิจารณาอาชีพเหล่านี้ว่าเป็นเรื่อง "ส่วน บุคคล" ซึ่งเมื่อเป็นเรื่องส่วนบุคคลแล้ว เรื่องทั้งหมดก็จะเข้าสู่กระบวนการพิจารณาทางจริยธรรม แบบปกติที่พุทธศาสนาสอน

แต่การทำหน้าที่ในอาชีพแบบที่ได้รับมอบหมายจากสังคมอย่างชัดนั้นอาจตีความได้ว่า การกระทำนั้นไม่ได้มาจากการเลือกของบุคคลนั้นแต่เพียงผู้เดียว ในทางปรัชญาสังคม เราเรียก การที่รัฐตัดสินใจทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปว่าเป็นการทำตาม "เจตจำนงร่วม" (General Will) เมื่อ เป็นเช่นนี้ก็ทำให้เกิดคำถามว่า บุคคลที่ทำหน้าที่ตามกรอบกติกาของสังคมนั้นจะถือว่าได้ทำ กรรมหรือไม่ การกระทำของเขาจะมีวิบากหรือไม่

หน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากกรอบกติกาของสังคมนี้มีได้สองแบบคือแบบที่เกี่ยวข้องกับ สิ่งทีโดยทั่วไปคนทั้งหลายหรือศาสนามักเห็นว่าเป็นประโยชน์ของผู้อื่น ยกตัวอย่างเช่นการรับ

ราชการเป็นครูสอนหนังสือ อีกแบบหนึ่งเกี่ยวข้องกับโทษหรือสิ่งที่โดยทั่วไปศาสนาพิจารณาว่าเป็นสิ่งเลวร้าย เช่นการรับราชการเป็นทหาร ตำรวจ ผู้พิพากษา หรือเพชรฆาต เป็นต้น ทหารนั้นมีหน้าที่ป้องกันชาติซึ่งรวมถึงบางครั้งก็ต้องฆ่าคนจำนวนมากๆ ผู้พิพากษานั้นมีหน้าที่ตัดสินคดี ซึ่งโดยทั่วไปในคดีอาญาการตัดสินก็มักลงท้ายด้วยการส่งคนจำนวนหนึ่งไปกักขังไว้ในคุกบ้าง หรือประหารชีวิตบ้าง

คำถามที่ว่า ครูที่สอนหนังสือนั้นถือว่าได้ประกอบกุศลกรรมหรือไม่ ทหารที่รบเพื่อปกป้องชาติและศาสนานั้นถือได้ประกอบกุศลกรรมหรือไม่ คือสิ่งที่วิทยานิพนธ์นี้จะศึกษา

3.2 เครื่องมือที่ใช้พิจารณาปัญหาเรื่องวิบากของการกระทำตามหน้าที่

จากที่กล่าวมาข้างต้น เราจะเห็นว่าปัญหาจริยธรรมในเรื่องการทำตามหน้าที่นั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องหลักๆ สามเรื่องคือ

- (ก) การกระทำนี้ถือได้ประกอบด้วยเจตนาหรือไม่
- (ข) มีรายละเอียดเกี่ยวกับมูลรากอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้
- (ค) การกระทำนี้เป็นกรรมหรือไม่

สองเรื่องนี้จะเป็นสิ่งกำหนดว่าในท้ายที่สุดแล้ว การกระทำตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายโดยรัฐนั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นกรรมที่จะต้องส่งผลเป็นวิบากหรือไม่อย่างไร เนื่องจากพระอภิธรรมนั้นมีหลักความคิดที่สามารถให้รายละเอียดเกี่ยวกับสองประเด็นข้างต้นได้ ผู้วิจัยจึงจะใช้แนวคิดในพระอภิธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้เป็นเครื่องมือ

มีแนวคิดอยู่สองเรื่องที่ผู้วิจัยเลือกมาสำหรับเป็นเครื่องมือในการศึกษาปัญหาที่กล่าวข้างต้นคือ

- (ก) แนวคิดเรื่องจิตและเจตสิก
- (ข) แนวคิดเรื่องความเป็นเหตุปัจจัย

แนวคิดแรกนั้นจะช่วยตอบคำถามที่สองข้างต้นเกี่ยวกับรายละเอียดเรื่องมูลรากที่ผลักดันให้เกิดการกระทำเป็นหลัก และช่วยตอบคำถามเรื่องการมีเจตนาหรือไม่ด้วย ส่วนแนวคิดที่สองจะช่วยตอบคำถามในข้อที่สามเรื่องความเป็นกรรม เราจะพิจารณาเรื่องต่างๆ เหล่านี้เป็นลำดับดังนี้

3.2.1 จิต

ตามหลักอภิธรรม จิต คือ ธรรมชาติชนิดหนึ่งซึ่งรู้อารมณ์ จิตเป็นตัวรู้ สิ่งที่จิตรู้เป็นอารมณ์* โดยคำว่า "จิต" หมายถึง คิด อธิบายว่า รู้อารมณ์ จิตนั้นต้องมีอารมณ์ ต้องรับอารมณ์ จึงจะรู้และจำแล้วก็คิดต่อไป² ใน "อภิธัมมัตถวินิภาวินี" ท่านนิยามไว้ว่า "สิ่งใดคิด สิ่งนั้นเรียกว่า จิต" โดยที่อธิบายต่อไปว่า

ธรรมชาติที่ขึ้นชื่อว่าจิตเพราะทำให้วิจิตร
หรือ เพราะภาวะแห่งตนเป็นธรรมชาติวิจิตร
หรือ เพราะอันกรรมและกิเลสสังสมไว้
หรือ เพราะรักษาไว้ซึ่งอัตภาพอันวิจิตร
หรือเพราะสังสมซึ่งสันดานของตน
หรือ เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร³

จากข้อความข้างต้นสามารถอธิบาย จิตในแง่ที่เป็นสภาวะธรรมที่ทำให้เกิดขึ้นได้ว่า

1. วิจิตรในการกระทำ หมายความว่า วัตถุต่างๆ ที่เกิดขึ้น ลวดลายตลอดจนประดิษฐ์กรรมอันวิจิตรตระการตามีภาพลวดลายทั้งหลาย ล้วนแต่เป็นศิลปวิทยาที่เกิดขึ้นด้วยจิตของนายช่างทั้งสิ้น⁴ ตามคำอธิบายนี้ จิตคือที่มาของประดิษฐกรรมอันซับซ้อนละเอียดอ่อนทุกอย่างที่มนุษย์เราสร้างขึ้น

---

* คำว่า อารมณ์ ในพุทธศาสนา หมายถึงสิ่งที่จิตรู้ ขณะใดที่จิตเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตาก็เป็นอารมณ์ของจิตนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นได้ยินเสียง เสียงก็เป็นอารมณ์ของจิตขณะนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นรู้สึกกลิ่น กลิ่นก็เป็นอารมณ์ของจิตขณะนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นลิ้มรส รสก็เป็นอารมณ์ของจิตขณะนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นรู้เย็น ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตั้ง รู้ไหว เย็นร้อนอ่อนแข็งตั้งไหวก็เป็นอารมณ์ของจิตขณะนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นคิดนึกถึงเรื่องราวต่างๆ เรื่องราวต่างๆ ก็เป็นอารมณ์ของจิตที่กำลังคิดนึกขณะนั้น เป็นต้น

¹ อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ พระไตรปิฎก เล่มที่ 37 ข้อที่ 175.

² ขุนสรพรกิจโกศล (โกวิท ปัทมสุนทร), คู่มือศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์อำพลพิทยา, 2510), หน้า 10.

³ คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศึกษานานาชาติ, พระอภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวินิภาวินี, ฉบับแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศึกษานานาชาติ, 2520), หน้า 66.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 230.

2. **วิจิตรด้วยตนเอง** หมายถึง จิตทำจิตเองให้เป็นกุศลบ้าง เพราะปราศจากโลก โกรธ หลง เป็นบาปอกุศลบ้าง เพราะประกอบด้วย โลก โกรธ หลง หรือเป็นผลของบุญผลของบาป ที่เรียกว่า วิบากบ้าง หรือเป็นจิตของพระอรหันต์ที่เรียกว่ากิริยาจิตบ้าง ยิ่งกว่านั้นยังแบ่งบุคคลให้ต่างด้วยเพศ ต่างด้วยสัญญา และต่างด้วยคติอีกด้วย

3. **วิจิตรในการสั่งสมกรรมและกิเลส** หมายความว่า กรรมหรือการกระทำอันเกิดขึ้นด้วยเจตนาและกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เมื่อทำแล้วสั่งสมไว้ที่จิตนี้เองหาได้สั่งสมไว้ที่อื่นไม่เรียกว่า ชั้นรสันดาน สภาวะที่จิตสั่งสมกรรมเรียกว่าชานวิถิจิต ซึ่งจะอธิบายโดยละเอียดต่อไป

4. **วิจิตรในการรักษาไว้ซึ่งวิบากที่กรรมและกิเลสสั่งสมไว้** หมายความว่า จิตนี้ยอมรักษาผลของการกระทำและผลของกิเลส ซึ่งได้สั่งสมอำนาจไว้มิได้สูญหายไปไหน เกิดขึ้นกับจิตที่เป็นวิบาก เพื่อรับผลของกรรมนั้น ๆ เมื่อมีโอกาส เพราะแม้ว่าจิตจะเกิดขึ้นแล้วดับไป แต่การดับของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้น ฉะนั้น จิตดวงต่อไปที่เกิดขึ้นจึงสืบต่อกันอย่างที่ไม่ขาดตอนในจิตดวงก่อน เพราะจิตที่เกิดขึ้นสืบต่อนั้นเกิดขึ้นเพราะจิตดวงก่อนเป็นปัจจัย

5. **วิจิตรในการสั่งสมสันดานของตนเอง** หมายความว่า จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับลงเป็นปัจจัยให้จิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกันไม่ขาดสาย เป็นสันตติสืบเนื่องกันไป ลงสู่ภวังค์แล้วเกิดขึ้นใหม่อีกที่แต่ละบุคคลมีอุปนิสัยต่างๆ กัน เพราะสั่งอกุศลกรรม หรือ กุศลกรรมประเภทใดมากต่างกันไป จึงทำให้แต่ละบุคคลมีอัธยาศัยต่างๆ กัน ตามสิ่งที่กระทำบ่อยๆ

6. **วิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ** หมายความว่า จิตนี้ย่อมรู้อารมณ์ต่างๆ จิตขณะที่อยู่อารมณ์นี้ จะเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วิญญาณ เช่น จิตทางตา รู้รูปารมณ์ จิตทางหู รู้สัททารมณ์ จิตทางจมูก รู้คันธารมณ์ จิตทางลิ้น รู้รสารมณ์ จิตทางกาย รู้โผฏฐัพพารมณ์ จิตทางมนอรู้ธรรมารมณ์ จิตเกิดขึ้นเมื่อใด จะต้องมีการรู้อารมณ์ เมื่อจิตเกิดขึ้นแล้วไม่รู้อารมณ์ไม่ได้ ไม่สามารถมีแต่จิตซึ่งเป็นสภาพรู้ โดยไม่มีอารมณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้

จากข้างต้นนั้น หนึ่งในกิจกรรมของจิตคือการสั่งสมกรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดวิบาก และรักษาวิบากไว้ อภิธรรมอธิบายธรรมชาติของจิตในแง่ดังกล่าวผ่านเรื่องการเกิด-ดับของจิต จิตขณะหนึ่งนั้นแบ่งออกเป็น 3 ขณะย่อย คือขณะเริ่มเกิด ขณะที่ตั้งอยู่ (รวมถึงเปลี่ยนแปลง) และขณะที่ดับไป เมื่อจิตดวงหนึ่งเกิด ตั้งอยู่ แล้วดับไปวนเวียนสืบต่อกันเป็นลำดับอย่างต่อเนื่องทั้งในเวลาตื่นและหลับ โดยระหว่างจิตที่เกิด-ดับอยู่ในกระแสภวังค์ เรียกว่า "ภวังคจิต" และช่วงที่จิตอยู่ในวิถิแห่งการรับรู้โลกภายนอก เรียกว่า "วิถิจิต" โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ภวังคจิต จิตที่เกิด-ดับโดยไม่อาศัยทวารในการรับรู้อารมณ์ เป็นจิตที่ทำหน้าที่รักษาภพปัจจุบัน หรือรักษาวิบากจิตที่ถือกำเนิดมาในภพชาติหนึ่ง และรักษารูปที่เกิดจากจิตให้ดำรงอยู่ได้ในอาการปกติ เช่น รูปที่ทำให้เกิดการหายใจเข้าหายใจออก ภวังคจิตมีอารมณ์ที่รับสืบเนื่องมาจากภพก่อน เรียกว่าอดีตอารมณ์ จิตได้รับอารมณ์นี้มาตั้งแต่เกิดปฏิสนธิวิญญาณ เมื่อปฏิสนธิวิญญาณดับ ภวังคจิตดวงแรกก็จะรับอดีตอารมณ์นั้นสืบต่อมาจากจะมามีอารมณ์ใหม่ในชาติปัจจุบันมากกระทบภวังคจิตให้หวั่นไหวจนในที่สุดไปรับอารมณ์ใหม่แทน ภวังคจิตดวงแรกที่กระทบอารมณ์ใหม่จะยังไม่ปล่อยอารมณ์เก่า จึงถือว่าขณะนั้นจิตยังไม่ขึ้นวิถึ วิถึจิตจะเกิดขึ้นต่อเมื่อจิตรับรู้โลกภายนอกโดยอาศัยทวารทั้ง 6 การรับรู้โลกภายนอกจะสิ้นสุดลงเมื่อยามหลับ⁵ ในเวลาหลับจิตจะเกิด-ดับอยู่ในภวังค์ตลอดเวลาเพื่อรักษาองค์ภพปัจจุบัน ส่วนเวลาที่ตื่นจิตจะตกลงสู่ภวังค์เป็นช่วงๆ แล้วก็ขึ้นวิถึรับอารมณ์ใหม่แล้วก็ตกลงสู่ภวังค์อีก แล้วก็ขึ้นวิถึอีก สลับกัน

วิถึจิต จิตที่เกิด-ดับอยู่ในวิถึแห่งการรับรู้โลกภายนอกผ่านทวาร 6 แบ่งออกได้เป็นกามวิถึ และอัปนาวิถึ "กามวิถึ" หมายถึงวิถึจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ 6 ที่เป็นกามธรรม แยกได้เป็น 2 ประเภทย่อยตามทวารที่รับรู้อารมณ์คือ ปัญจทวารวิถึ และมโนทวารวิถึ ซึ่งการศึกษาเรื่องวิถึจิตของวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะเน้นรายละเอียดในส่วนนี้เป็นหลัก ส่วน "อัปนาวิถึ" หมายถึงจิตที่แนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียวโดยเฉพาะ คำว่า "อัปนา" แปลว่าทำลาย หมายถึงทำลายกิเลส อัปนาวิถึเกิดได้เฉพาะทางมโนทวารวิถึเท่านั้น อัปนาวิถึไม่มีอารมณ์เป็นกามอารมณ์ มีแต่ธรรมารมณ์เท่านั้น อัปนาวิถึมี 2 ประเภทคือ โลกีย์อัปนาวิถึ และโลกุตตรอัปนาวิถึ ซึ่งเป็นวิถึจิตที่มีโลกุตตรจิตเกิดขึ้น และมีนิพพานเป็นอารมณ์⁶

การรับรู้อารมณ์ของจิตครั้งหนึ่งเป็นไปได้อย่างมากเพียง 17 ขณะเท่านั้น โดยใน 17 ขณะนี้ จิตอยู่ในภวังค์ 3 ขณะ อยู่ในวิถึที่รับอารมณ์ 14 ขณะ มีลำดับ ดังต่อไปนี้

- อดีตภวังค์ 1 ขณะ ไม่ใช่วิถึจิต
- ภวังคจลนะ 1 ขณะ ไม่ใช่วิถึจิต
- ภวังค์ปัจเจกตะ 1 ขณะ ไม่ใช่วิถึจิต
- ปัญจทวารารวชชนจิต 1 ขณะ เป็นวิถึจิต

⁵ สมฤดี วิศทเวทย์, "ภาษากับความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท," วารสารพุทธศาสนศึกษา 10 (มกราคม-เมษายน 2548): 23.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

ปัญญาวิญญานจิต 1 ขณะ เป็นวิถิจิต (เริ่มที่การรับรู้ผ่านทวารทั้ง 5)

สัมปฏิจฉันนจิต 1 ขณะ เป็นวิถิจิต (เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อจากทวิปัญญาวิญญานจิตดวง
หนึ่งดวงใดที่ดับไป)

สันตிரณจิต 1 ขณะ เป็นวิถิจิต (พิจารณาอารมณ์)

ไวภูฐัพพนจิต 1 ขณะ เป็นวิถิจิต (กิจกรรมทำทางให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิต
เกิดต่อ)

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต* 1 ขณะ ขวนวิถิจิต 7 ขณะ

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต 1 ขณะ ขวนวิถิจิต 7 ขณะ

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต 1 ขณะ ขวนวิถิจิต 7 ขณะ

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต 1 ขณะ ขวนวิถิจิต 7 ขณะ

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต 1 ขณะ ขวนวิถิจิต 7 ขณะ

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต 1 ขณะ ขวนวิถิจิต 7 ขณะ

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต 1 ขณะ ขวนวิถิจิต 7 ขณะ

ตทาลัมพนจิต 1 ขณะ ตทาลัมพนวิถี 2 ขณะ

ตทาลัมพนจิต 1 ขณะ ตทาลัมพนวิถี 2 ขณะ⁷

(กระบวนการเกิด-ดับของจิตในลักษณะนี้จะดำเนินไปจนกว่าจิตนั้นจะกลายเป็นจุติจิตของพระ
อรหันต์)

---

* จิตนั้นอาจแบ่งออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ตามลักษณะ กล่าวคือ **อกุศลชาติ** ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้ว
เป็นบาป มีโทษให้ผลเป็นความทุกข์ ความเดือดร้อนใจ ได้แก่ อกุศลจิต 12 ดวง **กุศลชาติ** ธรรมชาติที่เป็นบุญ
ไม่มีโทษ ให้ผลเป็นความสุข ความสบายใจ ได้แก่ มหากุศลจิต 8 รูปาวกุศลจิต 5 อรูปาวจรกุศลจิต 4 มัคค
กุศล 4/20 **วิบากชาติ** ธรรมชาติที่ไม่กล่าวว่าเป็นกุศลหรืออกุศลในตัวเอง เป็นแต่เพียงผลที่เกิดจากกุศลหรือ
อกุศล ได้แก่ อกุศลวิบากจิต 7 อเหตุกกุศลวิบากจิต 8 มหาวิบากจิต 8 รูปาวจรวิบากจิต 5 อรูปาวจรวิบากจิต
4 ผลจิต 4/20 **กิริยาชาติ** ธรรมชาติที่ไม่กล่าวว่าเป็นกุศลหรืออกุศลในตัวเอง ทั้งไม่ใช่ผลของกุศลและอกุศล
ด้วย มี 20 ดวง ในขวนจิตนั้นอาจประกอบด้วยจิตประเภทใดประเภทหนึ่ง ยกเว้นวิบากจิต สำหรับกิริยาจิตนั้น
มีแต่ในอรหันตบุคคล

⁷ สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
ศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, 2536), หน้า 105.

ขณะจิตที่ 1 อดีตภวังค์ เป็นภวังค์จิตดวงแรกที่กระทบกับอารมณ์ใหม่⁸ เกิดขึ้นเมื่ออารมณ์ทั้ง 5 อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งมากระทบกับทวาร 5 การกระทบกันของอารมณ์กับทวารทำให้ภวังค์จิตสะเทือน แต่ยังมีดวงอารมณ์เก่าอยู่

ขณะจิตที่ 2 ภวังคจลนะ เป็นภวังค์จิตที่เกิดต่อจากอดีตภวังค์ มีอาการหวั่นไหวเมื่อกระทบกับอารมณ์ใหม่ แต่ยังคงเป็นภวังค์จิตที่มีอารมณ์เก่าอยู่ เพียงแต่คลายจากการยึดจับอยู่ในอารมณ์เก่า เตรียมจะขึ้นรับอารมณ์ใหม่ที่มากระทบ

ขณะจิตที่ 3 ภวังค์ปัจเฉทะ เป็นภวังค์จิตที่เริ่มตัดกระแสภวังค์ คือ ปล่อยอารมณ์เก่าเพื่อรับอารมณ์ใหม่ที่มากระทบ ทำให้ภวังค์จิตสิ้นสุด แต่เนื่องจากยังมีอดีตอารมณ์อยู่ จึงยังไม่เรียกว่าเป็นจิตที่ขึ้นวิถิ

ขณะจิตที่ 4 ปัญจทวาราวชชนะ เป็นจิตดวงแรกที่ขึ้นวิถิ เมื่อภวังค์จิตดับ เกิดขึ้นเพื่อรับปัญจอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันเป็นครั้งแรก ซึ่งจิตจะรู้แต่เพียงว่าอารมณ์ที่มากระทบนั้นเป็นอารมณ์ใด เช่น รูป และมาทางทวารไหน เช่น ทางตา เป็นต้น เพื่อเป็นปัจจัยให้แก่สัญญาและวิญญาณทางทวารนั้นๆ จิตในปัญจทวาราวชชนะนั้นเป็นกิริยาจิต⁹

ขณะจิตที่ 5 ปัญจวิญญาณ หมายถึงจิต 5 ดวงที่เกิดขึ้นรับปัญจอารมณ์ เมื่อปัญจ- ทวาราวชชนะดับ ก็เป็นปัจจัยให้ปัญจวิญญาณเกิดขึ้นตามทวารและอารมณ์ที่รับรู้ คือ จักขุ- วิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ และกายวิญาณ

ขณะจิตที่ 6 สัมปฏิจจนจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์จากปัญจวิญญาณ เพื่อส่งต่อไปให้สันตிரณะพิจารณา

ขณะจิตที่ 7 สันตிரณะ เป็นจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาได้สวนอารมณ์ที่รับมาจากสัมปฏิจจนนะ ว่าอารมณ์ที่ได้รับนั้นดีหรือไม่ดีอย่างไร เพื่อประมวลอารมณ์ให้จิตขณะที่ 8 ตัดสิน

ขณะจิตที่ 8 โวภูฐัพพะนะ คือ มโนทวารวชชนะจิต ที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ว่าเป็นกุศล อกุศล หรือกิริยา เพื่อจะได้เสพอารมณ์นั้นด้วยความเป็นบุญ บาป หรืออพยากฤต เมื่อกำหนดอารมณ์เสร็จแล้วก็ดับ

ขณะจิตที่ 9-15 ชวนจิต เป็นจิตที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์ที่ถูกตัดสินแล้วโดยโวภู- ฐัพพนจิต ว่าเป็นกุศลชวนะ อกุศลชวนะ หรือกิริยาชวนะ ซึ่งจะเป็นอย่างเดียวกันทั้ง 7 ขณะ เป็นเหตุที่ทำให้กุศลกรรมและอกุศลกรรมปรากฏขึ้น แล้วก็ดับ

⁸ ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมสุนทร), คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์อำนวยการพิมพ์, 2510), หน้า 14.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ขณะจิตที่ 16-17 ตทาลัมพะนะ เป็นวิบากจิตที่เกิดขึ้นรับเศษของอารมณ์ที่เหลือจากขวนะอีก 2 ขณะ เพื่อหวังอารมณ์สู่ภวังค์จิตต่อไป เมื่อลงสู่ภวังค์เมื่อใด ก็เป็นการสิ้นสุดวิถิจิตและสิ้นสุดอายุของอารมณ์ ต่อจากนั้นจิตก็จะเป็นภวังค์รับอารมณ์เก่าต่อไปอีก จนกว่าจะได้รับอารมณ์ใหม่จึงจะขึ้นวิถิจิตใหม่

การที่อภิธรรมวิเคราะห์จิตออกในลักษณะนี้ เพื่อที่จะแสดงรายละเอียดว่ากรรมเกิดขึ้นได้อย่างไร และผลของกรรมนั้นถูกบันทึกไว้ในจิตลักษณะใด กล่าวคือ เมื่อพิจารณาเทียบกับพระสูตร เงื่อนไขของการที่การกระทำหนึ่งจะเป็นกรรมได้ก็คือเจตนา จากพุทธ-พจน์ที่ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม”¹⁰ จากการที่อภิธรรมอธิบายว่าการเกิดขึ้นของกุศลกรรมและอกุศลกรรมมีขึ้นในช่วงขวนวิถิจิต จึงแสดงให้เห็นว่าอภิธรรมเชื่อว่า เจตนาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแต่ในช่วงขวนวิถิจิตเท่านั้น ไม่ปรากฏในจิตขณะอื่น เพราะไม่เช่นนั้นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมย่อมต้องเกิดขึ้นในวิถิจิตอื่นๆ ผู้เขียนเห็นว่าสาเหตุมาจากธรรมชาติของขวนวิถิจิตที่เป็นช่วงเดียวที่จิตคิดเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างต่อเนื่อง (7ขณะ) ในขณะที่ช่วงอื่นอย่างปัญญาทวาราวชชจิต สัมปฏิจฉันนจิต สันตிரณจิต และโฏฐัพพนจิต จิตทำหน้าที่รู้เป็นหลัก จิตทำหน้าที่รู้นั้นมีสภาพกลางๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว สิ่งที่ทำให้จิตของแต่ละบุคคลต่างกันไป คือจิตที่ทำหน้าที่คิด หรือขวนวิถิจิตในอภิธรรม เมื่อคิดแล้วจึงนำไปสู่การกระทำ ไม่ว่าจะทางกาย วาจา ใจ การอธิบายเรื่องเจตนามีแต่ในวิถิจิตที่อธิบายในข้างต้นนี้เป็นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจเรื่องเจตนาเจตสิก* ที่เป็นอัญญา-สมานาเจตสิกในส่วนที่เรียกว่า สัพพสาธาธารณะที่เกิดทั่วไปกับจิตทุกดวง กล่าวคือ เจตนา-เจตสิกมีอยู่ในจิตทุกขณะ แต่จะแสดงตัวหรือทำกิจกรรมเฉพาะเมื่อจิตอยู่ในขวนวิถิจิต ซึ่งสอดคล้องกับการที่กรรมปรากฏแต่ในขวนจิต เพราะเงื่อนไขจำเป็นในการเกิดขึ้นของกรรมคือเจตนา ซึ่งในอภิธรรมเห็นว่า เจตนา คือการที่เจตนาเจตสิกทำหน้าที่ของตน

นอกจากนี้คำอธิบายเรื่องการทำกรรมในขวนจิตที่ลำดับต่างกันถูกนำไปใช้อธิบายเรื่องลำดับการให้ผลของกรรมที่ต่างกัน กล่าวคือ กรรมที่กระทำในขวนจิตดวงแรกจะให้ผลในชาตินี้ (ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม) กรรมที่กระทำในขวนจิตดวงที่สองถึงหกจะให้ผลในชาติถัดไป (อปปราปริยเวทนียกรรม) ส่วนกรรมที่เกิดขึ้นในขวนจิตดวงที่เจ็ดจะให้ผลในชาติหน้า (อุปปัจชเวทนียกรรม)¹¹ โดยที่การบันทึกเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมนั้นเป็นหน้าที่ของภวังค์จิต

¹⁰ อังคุดตฺรนิทาย ปัญจก-ฉกฺกนิบาต พระไตรปิฎก เล่มที่ 22 ข้อที่ 334.

* เกี่ยวกับรายละเอียดเรื่องเจตสิกนั้น ผู้เขียนจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

¹¹ คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระอภิมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินิฎฎิกา, ฉบับแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2520), หน้า 165-166.

จิตที่ทำหน้าที่คิดนั้นบางครั้งเป็นประเภทของอกุศล กุศล และ อภัยกตธรรม (ไม่ใช่ทั้ง กุศลและอกุศล) ขวนจิตที่เป็นฝ่ายอกุศล มี 12 ดวงคือ โลกมูลจิต 8 โทสมูลจิต 2 โมหมูลจิต 2 ขวนจิตที่เป็นฝ่ายกุศล มี 21 ดวงคือ มหากุศลจิต 8 รูปวจรกุศลจิต 4 อรูปวจรกุศลจิต 5 มรรคจิต 4 ขวนจิตที่เป็นฝ่ายอภัยกตธรรม มี 22 ดวง คือ มหาภิรยาจิต 8 หลิตุปปาทจิต 1 รูปวจรภิรยาจิต 5 อรูปวจรภิรยาจิต 4 ผลจิต 4 การที่ประเภทของจิตจะเป็นกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมนั้น อยู่ที่การเสพอารมณ์ของจิตว่าเป็นไปในลักษณะใด มีเหตุของกุศลหรืออกุศลประกอบ รวม องค์ประกอบของจิตในแง่นี้จะอธิบายในลำดับต่อไปหลังจากศึกษาเรื่องเจตสิก

ปัญหาอย่างหนึ่งเกี่ยวกับจิตที่ทำหน้าที่คิด คือ การทำความเข้าใจเรื่องเจตนา อภิธรรม ใช้ฐานการทำงานของจิตในการอธิบายเรื่องกรรม นักอภิธรรมจำนวนมากเชื่อว่าการกระทำของบุคคลทั่วไปที่ยังมีกิเลส ทุกอย่างถือเป็นกรรม โดยใช้ฐานการอธิบายที่ว่าจิตของบุคคลทั่วไปนั้นมีอกุศลมูลเจือปนอยู่ แม้จะทำดีก็ทำด้วยความรู้สึกว่ามีตัวตน* ความเชื่อดังกล่าวจึงถือว่าการกระทำทุกอย่างของบุคคลทั่วไปประกอบด้วยเจตนา ซึ่งประเด็นนี้ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า มีตัวอย่างจำนวนมากในพระวินัยที่งดการปรับอาบัติแก่พระภิกษุในเงื่อนไขที่ต่างกันไป ยกตัวอย่างเรื่องโทษปาราชิกที่เกิดจากการฆ่าคนนั้น มีข้อยกเว้นแก่ภิกษุที่ไม่จงใจ ไม่รู้ ไม่ประสงค์จะให้ตาย วิกลจริต มีจิตฟุ้งซ่าน กระสับกระส่ายเพราะเวทนา (ไม่สบาย) และภิกษุอาทิกัมมิกะ¹² การปรับอาบัตินั้นสัมพันธ์กับสิ่งที่บุคคลผู้ถูกปรับกระทำลงไป โดยที่การกระทำนั้นจะต้องประกอบด้วยเจตนา การที่พระพุทธเจ้างดปรับอาบัติแก่ภิกษุที่ทำให้ผู้อื่นถึงแก่ความตายด้วยเงื่อนไขที่ต่างกัน ในข้างต้น หากอธิบายจากฐานของอภิธรรมแล้วก็อาจจะถือได้ว่าบุคคลที่อยู่ในเงื่อนไขข้างต้นขาดซึ่งเจตนา เมื่อไม่มีเจตนาแล้วการกระทำของพระเหล่านั้นก็ไม่เข้าเกณฑ์ของกรรมนิยาม ความสัมพันธ์ของเจตนาและขวนวิธินั้นเป็นไปอย่างมีเงื่อนไข กล่าวคือเมื่อใดก็ตามที่มีขวนวิธีย่อมต้องมีเจตนาเกิดขึ้น การที่ในพระวินัยมีตัวอย่างการงดปรับอาบัติแก่ภิกษุข้างต้นชี้ให้เห็นว่า วิถีจิตไม่จำเป็นที่จะต้องเกิด 17 ขณะเสมอไป ในบางครั้งอาจขาดขวนจิต ซึ่งหมายความว่า การกระทำที่เกิดขึ้นในครั้งที่ขาดขวนจิตไม่จัดว่าเป็นกรรม เพราะไม่มีเจตนา

เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เป็นไปได้ว่าการกระทำบางอย่างของคนที่เกิดขึ้นโดยที่จิตไม่ได้ทำหน้าที่คิด ทำเพียงหน้าที่รับรู้นั้นมีอยู่จริง โดยที่การกระทำนั้นไม่เป็นกรรม และการกระทำใน

* ตัวอย่างความคิดดังกล่าวมีในงานของ สุจินต์ บริหารวนเขตต์ และสำนักเรียนอภิธรรมต่างๆ ในไทย

¹² พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค 1 พระไตรปิฎก เล่มที่ 1 ข้อที่ 202-203.

ลักษณะดังกล่าวสามารถพบได้ในบุคคลทั่วไป เช่น การโง่ การจาม การเดิน เป็นต้น และอาจมีเงื่อนไขอื่นที่ผู้เขียนจะอธิบายในโอกาสต่อไป

จิตนั้นเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดเจตสิกในความสัมพันธ์แบบสหชาติปัจจัย กล่าวคือเกิดขึ้นพร้อมกัน โดยทั่วไปแล้วจิตมีสภาพกลางๆ สิ่งที่ทำให้คุณภาพของจิตแต่ละดวงต่างกันไปก็คือเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมจิตแต่ละดวงที่ต่างกัน ในขั้นตอนของขบวนการที่จิตทำหน้าที่คิดนั้น การคิดจะเป็นไปในลักษณะใดก็คิดอยู่กับเจตสิกที่อยู่ภายในจิต

3.2.2 เจตสิก

เจตสิก คือ ธรรมชาติสิ่งหนึ่ง ซึ่งประกอบกับจิต และปรุงแต่งจิตให้ประพฤติไปตามนั้น¹³ โดยที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต เป็นอาการและคุณสมบัติต่างๆ ของจิต กล่าวคือ เมื่อจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น มีอีกสิ่งเกิดร่วมกับจิต และรู้อารมณ์เดียวกับจิต สิ่งนั้นคือเจตสิก เจตสิกได้แก่ ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ ความตระหนี่ ความริษยา ความเมตตา ความกรุณา เป็นต้น สภาพธรรมเหล่านี้เป็นเจตสิก ไม่ใช่จิต ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ เป็นต้น เจตสิกเป็นสิ่งที่ต้องเกิดร่วมกับจิต ถ้าไม่มีจิต เจตสิกคือความโกรธ ความรัก ความทุกข์ เป็นต้นนั้น ก็เกิดไม่ได้ เจตสิกปรมาณมี 52 ประเภท* เช่น ความ

¹³ ขุนสรรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมสุนทร), *คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 2* (พระนคร: โรงพิมพ์อัมพลพิทยา, 2510), หน้า 2.

* เจตสิก 52 ประกอบด้วย

ก. **อัญญาสมานาเจตสิก** 13 (เจตสิกที่มีเสมอกันแก่จิตพวกอื่น คือ ประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล มิใช่เข้าได้แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งพวกเดียว) 1) **สัพพจิตตสาธารณเจตสิก** 7 (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตทุกดวง) ประกอบด้วย ผัสสะ (ความกระทบอารมณ์) เวทนา (ความเสวยอารมณ์) สัญญา (ความหมายรู้อารมณ์) เจตนา (ความจงใจต่ออารมณ์) เอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว) ซีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต, สภาวะที่เป็นใหญ่ในการรักษานามธรรมทั้งปวง) มนสิการ (ความกระทำอารมณ์ไว้ในใจ, ใส่ใจ) 2) **ปกิณณกเจตสิก** (เจตสิกที่เรี่ยรายแพร่กระจายทั่วไป คือ เกิดกับจิตได้ทั้งฝ่ายกุศล และอกุศล แต่ไม่แน่นอนเสมอไปทุกดวง) มี วิตก (ความตรึกอารมณ์) วิจาร (ความตรองหรือพิจารณาอารมณ์) อธิโมกข์ (ความปลงใจหรือปักใจในอารมณ์) วิริยะ (ความเพียร) ปีติ (ความปลาบปลื้มในอารมณ์, อิ่มใจ) ฉันทะ (ความพอใจในอารมณ์)

ข. **อกุศลเจตสิก** 14 (เจตสิกฝ่ายอกุศล) 1) **สัพพากุศลสาธารณเจตสิก** 4 (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับอกุศลจิตทุกดวง) มี โมหะ (ความหลง) อหิริกะ (ความไม่ละอายต่อบาป) อนินตตัปปะ (ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) 2) **ปกิณณกอกุศลเจตสิก** 10 (อกุศลเจตสิกที่เกิดเรี่ยรายแก่อกุศลจิต)

โกรธ (โทสะ) ก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง มีลักษณะหยาบกระด้างดุร้าย ความรักก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง คือ โลกเจตสิก มีลักษณะยึดติด ไม่สละและปรารถนาอารมณ์ จะเห็นได้ว่า เจตสิกแต่ละประเภท เป็นสภาพธรรมแต่ละอย่าง ไม่ใช่สภาพธรรมอย่างเดียวกัน นอกจากมีลักษณะต่างกัน กิจของเจตสิกแต่ละอย่างก็ต่างกัน ผลคืออาการที่ปรากฏก็ต่างกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเจตสิกแต่ละประเภทก็ต่างกัน

ตามที่ได้กล่าวไปแล้วว่าจิตต่างกันตามเจตสิกที่เกิดร่วม แต่ก็เฉพาะเจตสิกที่เป็นเหตุทางศีลธรรมเท่านั้น กล่าวคือ จิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ* และจิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่ไม่ใช่เหตุ เจตสิกที่เป็นเหตุ นั้น มี 6 ดวง เท่านั้น คือ โลกเจตสิกเป็นโลกเหตุ โทสเจตสิกเป็นโทสเหตุ และโมหเจตสิกเป็นโมหเหตุ รวมเป็นอกุศลเหตุ 3 อโลกเจตสิกเป็นอโลกเหตุ อโทสเจตสิกเป็นอโทสเหตุ และปัญญาเจตสิกเป็นอโมหเหตุ รวมเป็นโสภณเหตุ 3 เจตสิก 6 ดวงนี้คือสิ่งที่พุทธศาสนาเห็นว่าเป็นเหตุทางศีลธรรม การกระทำที่มีค่าทางศีลธรรมต่างๆ สามารถเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีเจตสิกกลุ่มนี้เป็นเหตุเท่านั้น สภาพธรรมอื่นทั้งหมดไม่ใช่เหตุปัจจัย เจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกับจิตต่างก็เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้นแต่ไม่ใช่เหตุปัจจัย คือ ไม่ใช่เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุ

ประกอบด้วย โลกะ (ความอยากได้อารมณ์) ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) มานะ (ความถือตัว) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) อิศสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) กุกกุจจะ (ความเดือดร้อนใจ) ติณะ (ความหดหู่) มัทธะ (ความง่วงเหงา) วิจิกิจจา (ความคลางแคลงสงสัย)

ค. โสภณเจตสิก 25 (เจตสิกฝ่ายดีงาม) แบ่งออกเป็น 2 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ 1) โสภณสาธารณเจตสิก 19 (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตดีงามทุกดวง) ประกอบด้วย สัทธา (ความเชื่อ) สติ (ความระลึกได้, ความสำนึกพร้อมอยู่) นิริ (ความละเอียดรอบาป) โอตตปปะ (ความสะดุ้งกลัวต่อบาป) อโลภะ (ความไม่อยากได้อารมณ์) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) ตตรมัชฌัตตตา (ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ) กายบัสสัทธิ (ความสงบแห่งกองเจตสิก) จิตตบัสสัทธิ (ความสงบแห่งจิต) กายลหุตา (ความเบาแห่งกองเจตสิก) จิตตลหุตา (ความเบาแห่งจิต) กายมูทุตา (ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งกองเจตสิก) จิตตมูทุตา (ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งจิต) กายกัมมัฏญตา (ความควรแก่การงานแห่งกองเจตสิก) จิตตกัมมัฏญตา (ความควรแก่การงานแห่งจิต) กายปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งกองเจตสิก) จิตตปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งจิต) กายชุกตา (ความซื่อตรงแห่งกองเจตสิก) จิตตชุกตา (ความซื่อตรงแห่งจิต) 2) **วิริติเจตสิก 3 (เจตสิกที่เป็นตัวความงดเว้น) ประกอบด้วย** สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) 3) **อัปมัณญาเจตสิก 2 (เจตสิกคืออัปมัณญา) มี** ภรณา (ความสงสารสัตว์ผู้ถึงทุกข์) มุทิตา (ความยินดีต่อสัตว์ผู้ได้สุข) 4) **ปัญญาญนทริยเจตสิก 1 (เจตสิกคือปัญญาญนทริย) คือ** ปัญญาญนทริย หรือ อโมหะ (ความรู้เข้าใจ ไม่หลง)

* เจตสิกที่เป็นเหตุในที่นี้ หมายถึงเหตุในทางศีลธรรม หรือเงื่อนไขพอเพียงที่ทำให้เกิดกรรม

เพราะเหตุปัจจัยเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งในสภาพธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยต่างๆ กันถึง 24 ปัจจัย* เจตสิกที่เป็นเหตุ 6 เหตุนี้ เมื่อเกิดขึ้นก็ทำให้กรรมและวิบากต่างๆ เกิดขึ้นตามมาอยู่เรื่อยๆ สำหรับผู้ที่มีกุศลเหตุและอกุศลเหตุ เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วดับทั้งอกุศลเหตุและกุศลเหตุ อโลภเจตสิกและอโทสเจตสิกและปัญญา (อโมหเจตสิก) เจตสิก ที่เกิดกับจิตของพระอรหันต์ จึงเป็น อภัยกตเหตุ คือ ไม่ใช่อกุศลเหตุและกุศลเหตุ เรียกว่า โสภณเหตุ 3 ได้แก่ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก ที่ไม่ใช่คำว่า กุศลเหตุแต่ใช้คำว่า โสภณเหตุ เพราะกุศลเหตุเป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบากซึ่งเป็นผล แต่โสภณเหตุซึ่งเป็นเหตุที่ดีนั้นเกิดกับกุศลจิตก็ได้ กุศลวิบากจิตก็ได้ และโสภณกิริยาจิตก็ได้ โสภณเหตุจึงไม่ได้เกิดแต่เฉพาะกับกุศลจิตเท่านั้น¹⁴

ในหัวข้อเรื่องจิตนั้น ผู้เขียนได้กล่าวถึงการทำหน้าที่ของเจตนาเจตสิกในฐานะเงื่อนไขจำเป็นที่ทำให้เกิดกรรม กล่าวคือ เจตนาเจตสิกมีอยู่ในจิตทุกดวง แต่จะสามารถทำหน้าที่ได้เมื่อจิตดวงนั้นอยู่ในขณวิถิเท่านั้น แต่เจตนาเจตสิกยังไม่ใช่เงื่อนไขที่พอเพียงกับการทำให้เกิดกรรมในพุทธศาสนา เพราะกรรมนั้น คือการกระทำที่มีค่าและผลในทางศีลธรรม อย่างกุศลหรืออกุศล คำว่า "เจตนา" ในพุทธพจน์ที่ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม"¹⁵ หมายถึงเจตนาเจตสิกที่แสดงตัวในฐานะเงื่อนไขจำเป็นบวกกับมูลรากทางศีลธรรมอย่าง กุศลมูล และอกุศลมูล หรือเจตสิกที่เป็นเหตุในทางศีลธรรม 6 ดวง (โลภเจตสิก โทสเจตสิก และโมหเจตสิก เป็นอกุศลเหตุ 3 อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิกเป็นอโมหเหตุ) กล่าวคือแม้ในยามที่เจตนาเจตสิกทำกิจกรรมของตน หากไม่มีเจตสิกดวงใดในกลุ่มของเจตสิกที่เป็นเหตุทางศีลธรรมร่วมด้วยแล้วก็ไม่ถือว่าเป็นกรรม

ลำดับต่อไปผู้เขียนจะสำรวจองค์ประกอบของจิตและเจตสิกที่ขณะที่กำลังกระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม เพื่อใช้เป็นเกณฑ์พื้นฐานในลำดับต่อไป

* พุทธศาสนาแบ่งปัจจัยออกเป็น 24 ประเภท โดยที่ปัจจัยที่ทำให้เกิดการกระทำทางศีลธรรมเรียกว่า เหตุปัจจัย รายละเอียดของปัจจัยทั้ง 24 นั้นจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

¹⁴ สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **ปรมัตถธรรมสังเขป** หน้า 185.

¹⁵ อังคุตตรนิกาย ปัญจก-ฉักกนิบาต **พระไตรปิฎก** เล่มที่ 22 ข้อที่ 334.

3.2.3 กุศลกรรม

สมมติว่า ขณะที่พิพัฒน์เดินเล่น เห็นกระเป๋าใส่เงินตกอยู่ข้างทาง เขาคิดว่าเจ้าของน่าจะอยากได้คืน จึงนำกระเป๋าไปแจ้งที่พนักงานรักษาความปลอดภัยเพื่อให้ติดต่อหาเจ้าของ

จากตัวอย่างข้างต้นสามารถวิเคราะห์จิตตามฐานการอธิบายของอภิธรรมได้ ดังนี้
จิตของพิพัฒน์ประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐานทั่วไป (สัพพสาธาธณเจตสิก) ซึ่งเป็นเจตสิกที่ประกอบในจิตทุกดวง โดยที่เจตสิกดังกล่าว ประกอบด้วย ๘๘๘๘เจตสิก เป็นธรรมชาติที่กระทบอารมณ์เวทนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่แสวงอารมณ์ สัญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ เจตนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ความจงใจต่ออารมณ์ จัดแจงธรรมที่สัมปยุตกับตนไว้ในอารมณ์ เอกัคคตา เป็นธรรมชาติที่มีอารมณ์เป็นอันเดียว ทำให้สัมปยุตตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ชีวิตินทรีย์เจตสิก ธรรมที่รักษาสัมปยุตธรรม และมนสิการเจตสิก ธรรมที่นำสัมปยุตธรรมมุ่งสู่อารมณ์

ในขั้นแรกนั้นจิตของพิพัฒน์เริ่มด้วยการรับรู้ผ่านทวาร คือจักขุทวาร เป็นกระบวนการที่เรียกว่าปัญจวิญญานจิต การรับรู้ข้อมูลดังกล่าวเป็นธรรมกลางๆ ไม่ได้มีชั่ว สิ่งเริ่มผลักดันให้เขาเลือกที่จะทำความดีคือการคิดในชวณวิถิ ซึ่งจากการแสดงออกของเขา เจตสิกที่ประกอบร่วมกับจิตของเขา น่าที่จะมี โสภณสาธาธณเจตสิก (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตตั้งามทุกดวง) อย่าง สัทธาเจตสิก (ความเชื่อ) หิริเจตสิก (ความละอายต่อบาป) โอตตปปะ (ความสะดุ้งกลัวต่อบาป) ที่ชี้ให้เห็นว่าไม่ควรที่จะฉวยโอกาสถือเอาของผู้อื่น โดยมีโลกเจตสิกเป็นตัวนำ (ความไม่ยอมได้) วิรตีเจตสิก (เจตสิกที่เป็นตัวความงดเว้น) อย่าง สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) และชักนำให้เกิดอัปมัญญาเจตสิก ที่เรียกว่า กรุณาเจตสิก (ความสงสารสัตว์ผู้ถึงทุกข์) ที่นำไปสู่การแจ้งว่าเก็บกระเป๋าได้

จากตัวอย่างดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าจิตของพิพัฒน์ประกอบด้วย สัพพสาธาธณเจตสิก 7 ดวง สัทธาเจตสิก 1 ดวง หิริเจตสิก 1 ดวง โอตตปปะ 1 ดวง อโลภเจตสิก 1 ดวง สัมมากัมมันตะ 1 ดวง และกรุณาเจตสิก 1 ดวง จิตที่เกิดร่วมกับเจตสิกดังกล่าวจัดเป็นกุศลจิตนำไปสู่กุศลกรรมอันมีกุศลวิบากเป็นผล

3.2.4 อกุลกรรม

สมมติว่า สมพงษ์ไปเดินเล่นที่ร้านหนังสือ เห็นหนังสือเล่มหนึ่งแล้วอยากได้ แต่ไม่ยอมเสียเงินซื้อ เขาเห็นว่าพนักงานในร้านไม่ได้สังเกต จึงแอบหยิบหนังสือออกมา พัทธน์เห็นเข้าก็ห้ามเตือนเขา แต่สมพงษ์ไม่สนใจ

จากตัวอย่างข้างต้นสามารถวิเคราะห์จิตตามฐานการอธิบายของอภิธรรมได้ ดังนี้

จิตของสมพงษ์ประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐานทั่วไป (สัพพสาธาธณเจตสิก) ซึ่งเป็นเจตสิกที่ประกอบในจิตทุกดวง ทั้งกุศลจิตและอกุศลจิต โดยที่เจตสิกดังกล่าว ประกอบด้วย ผัสสะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่กระทบอารมณ์เวทนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่แสงอารมณ์ สัญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ เจตนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ความจงใจต่ออารมณ์ จัดแจงธรรมที่สัมปยุตกับตนไว้ในอารมณ์ เอกัคคตา เป็นธรรมชาติที่มีอารมณ์เป็นอันเดียว ทำให้สัมปยุตตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ชีวิตินทรีย์เจตสิก ธรรมที่รักษาสัมปยุตธรรม และมนสิการเจตสิก ธรรมที่นำสัมปยุตธรรมมุ่งสู่อารมณ์

การที่สมพงษ์เห็นหนังสือเล่มหนึ่งแล้วอยากได้ คือการที่จิตของสมพงษ์ทำหน้าที่รู้ผ่านทางจักขุวิญญาณก่อให้เกิดโลกเจตสิก (ความอยาก) ซึ่งหมายความว่าจิตของเขาทำหน้าที่คิดในลำดับต่อมา คือคิดอยากได้ การที่เขาอยากได้แต่ไม่ยอมเสียเงินซื้อ แสดงว่าเจตสิกหมวดปกิณณกอกุศลเจตสิก อย่าง มัจฉริยเจตสิก (ความตระหนี่) ประกอบรวมในจิต

แต่ลำพังความอยากได้และความตระหนี่ยังไม่เพียงพอที่จะผลักดันให้เขาตัดสินใจที่จะขโมย ต่อเมื่ออหิริกเจตสิก (ความไม่ละอายที่จะทำชั่ว) และอนัตตปปะเจตสิก (ความไม่กลัวบาป) เกิดขึ้นได้การนำของโลกเจตสิกเกิดขึ้น จึงทำให้เขาตัดสินใจที่จะขโมยหนังสือออกจากร้าน แม้จะมีคนเตือนก็ไม่สนใจ แสดงว่ามี มานเจตสิก (ความถือตัว) เข้าประกอบ) และมีทิวฐิเจตสิก (ความเห็นผิด) กำกับอยู่

จากตัวอย่างดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าจิตของสมพงษ์ประกอบด้วย สัพพสาธาธณเจตสิก 7 ดวง โลกเจตสิก 1 ดวง มัจฉริยเจตสิก 1 ดวง อหิริกเจตสิก 1 ดวง อนัตตปปะเจตสิก 1 ดวง มานเจตสิก 1 ดวง และทิวฐิเจตสิก 1 ดวง

จิตที่ประกอบด้วยเจตสิกดังกล่าวมีลักษณะเป็นอกุศลจิต เมื่ออยู่ในขวนวิถึแล้วการกระทำที่สืบเนื่องจากจิตดังกล่าวจึงเป็นอกุศลกรรม การแจกแจงตามทัศนะอภิธรรมทำให้เห็นถึง

เหตุ ซึ่งในกรณีนี้คืออกุศลมูล ผลที่ตามมาจากเหตุดังกล่าวในทัศนะของพุทธศาสนาคืออกุศลวิบากเท่านั้น

3.2.5 ปัญหาเรื่องค่าทางศีลธรรมของการกระทำที่ปรากฏในคนทั่วไป

จากที่ได้อธิบายเรื่องวิถีจิตและการเกิดขึ้นของกรรมไปแล้ว ปัญหาสำคัญคือการกำหนดขอบเขตของเจตนาในฐานะของมูลรากทางศีลธรรม (เจตนาเจตสิกรวมกับกุศลมูลหรืออกุศลมูล) จะเห็นได้ว่าในขณวิถินั้นจิตจะทำการเสพอารมณ์ต่อเนื่อง 7 ขณะ ซึ่งหมายความว่าจิตต้องเป็นกุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิตอย่างใดอย่างหนึ่ง การอธิบายในลักษณะนี้นำมาสู่ทิศทางการวิเคราะห์ที่เห็นว่าการที่บุคคลทั่วไปกระทำการใดก็ตามถือเป็นกรรมเพราะมีโมหะเป็นมูลราก ผู้เขียนเห็นว่าการวิเคราะห์ในลักษณะดังกล่าวมีข้อบกพร่องสำคัญเกี่ยวกับเรื่องความเจตนาในฐานะความจงใจ และการขยายขอบเขตของโมหะให้กว้างจนเกินไป โดยขอยกตัวอย่างต่อไปนี้

พิพัฒน์กำลังเดินเล่น เขาตั้งใจจะเดินไปให้ถึงริมบึงเพื่อที่จะนั่งพักใต้ร่มไม้ในบริเวณนั้น ระหว่างที่เดินนั้นเท้าของเขาเหยียบแมลงตายหนึ่งตัวโดยที่เขาไม่รู้ตัว

จากตัวอย่างดังกล่าวผู้เขียนไม่คิดว่าพิพัฒน์ทำปาณาติบาตแต่อย่างใด ด้วยเหตุผลที่สำคัญคือเขาขาดซึ่งการรับรู้ถึงการมีอยู่ของแมลงตัวนั้น ถ้าวางใจในขณะนั้นจิตของเขาไม่ได้มีความจงใจที่จะทำลายชีวิตของสัตว์ชนิดใดทั้งสิ้น จริงอยู่ที่ว่าเมื่อแยกแยะจิตของบุคคลทั่วไปดูนั้นจะพบกิลเลสที่เรียกว่าโมหะสั่งสมอยู่ สิ่งนี้ทำให้เกิดการเวียนว่ายในสังสารวัฏ แต่ก็เป็นคนละส่วนกับการที่จะบรูว่าพิพัฒน์ทำกรรมโดยการฆ่าแมลง เพราะพื้นฐานของการผิดศีลปาณาติบาตซึ่งอาจนำมาเทียบใช้ในกรณีนี้ได้ก็คือ การรู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต เจตนาทำให้สัตว์นั้นตาย ลงมือกระทำ และสัตว์นั้นตายเพราะการกระทำของตน ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวจะต้องครบทุกข้อจึงจะถือว่าเป็นปาณาติบาต จะเห็นได้ว่ากรณีของพิพัฒน์นั้นขาดเงื่อนไข 2 ข้อ ซึ่งสัมพันธ์ในเรื่องการรับรู้และการคิดของจิต ผู้เขียนจึงไม่เห็นว่าเขาทำกรรมแต่อย่างใด เพราะไม่มีเจตนา หรืออาจกล่าวได้ว่าขณจิตของเขาไม่ได้เกิดขึ้น

ในกรณีข้างต้นคือการที่ตั้งข้อสังเกตว่าในบางครั้งจิตของมนุษย์อาจไม่ได้เกิดดับ 17 ขณะตลอดเวลา โดยอาศัยคำอธิบายเรื่องเจตนาที่เกิดขึ้นในขณจิต การกระทำบางอย่างที่ขาดซึ่งเจตนาจึงไม่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากขณจิต กล่าวคือแม้ว่าจิตจะมีเจตนาเจตสิกประกอบอยู่ แต่ก็ไม่ได้แสดงออกถึงคุณสมบัติของตน สำหรับผู้เขียนแล้วการกระทำที่อยู่ใน

เกณฑ์นี้ไม่ถือว่าเป็นกรรม ตัวอย่างเช่น การหาว การนอน การจาม พฤติกรรมเหล่านี้เป็นข้อเรียกร่องทางธรรมชาติที่บางครั้งเราไม่ได้ควบคุม ตรงกันข้ามการที่จะไม่ทำพฤติกรรมดังกล่าวกลับต้องอาศัยการควบคุมซึ่งเป็นเรื่องของเจตนามากกว่า โดยที่เจตนาอันนี้เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับการรับรู้อารมณ์ของจิต การที่จิตของพิพัฒน์นั้นไม่รับรู้ถึงแมลง จึงกล่าวไม่ได้ว่าเขามีความตั้งใจที่จะทำให้ลายชีวิตของแมลงตัวนั้น

อีกกรณีหนึ่งในการตัดสินเรื่องกรรม คือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยจิตใจและสิ่งผลตลอดจนกระทำลงไปจนสำเร็จ แต่มีข้อที่น่าสงสัยเรื่องค่าการกระทำทางศีลธรรม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ระหว่างที่พิพัฒน์กำลังเดินเล่นนั้น เข็อกผูกกรองเท้าของเขาหลุดออก เมื่อเดินไปชักพัก เขาก็เห็นว่าเข็อกผูกกรองเท้าหลุด จึงก้มตัวลงผูกเข็อกกรองเท้าแล้วเดินต่อ

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าเจตสิกพื้นฐานทั่วไป (สัพพสาธาธณเจตสิก) ซึ่งเป็นเจตสิกที่ประกอบในจิตทุกดวง โดยที่เจตสิกดังกล่าว ประกอบด้วย ผัสสะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่กระทบอารมณ์เวทนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่แสวงอารมณ์ สัญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ เจตนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ความตั้งใจต่ออารมณ์ จัดแจงธรรมที่สัมปยุตกับตนไว้ในอารมณ์ เอกัคคตา เป็นธรรมชาติที่มีอารมณ์เป็นอันเดียว ทำให้สัมปยุตตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ชีวิตินทรีย์เจตสิก ธรรมที่รักษาสัมปยุตธรรม และมนสิการเจตสิก ธรรมที่นำสัมปยุตธรรมมุ่งสู่อารมณ์ ที่ประกอบในจิตของพิพัฒน์ต่างมีช่องทางที่แสดงบทบาทของตนรวมไปถึงเจตนาเจตสิกที่เป็นเงื่อนไขจำเป็นของกรรม

โดยเริ่มจากการที่จิตของพิพัฒน์รับรู้ผ่านทวาร คือจักขุทวาร เป็นกระบวนการที่เรียกว่า ปัญจวิญญานจิต การรับรู้ข้อมูลดังกล่าวเป็นธรรมกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ในขั้นตอนนี้จิตของเขาเห็นว่าเข็อกผูกกรองเท้าหลุด สิ่งที่เขาเริ่มผลักดันให้เขาเลือกที่จะทำคือการคิดในชวณวิถี ซึ่งนำไปสู่การแสดงออกของเขา ในส่วนของการตีความเรื่องประเภทของจิตของเขาในชวณวิชิตินั้นมีอยู่ 2 ทศนะ ทศนะแรกนั้นเป็นของกลุ่มที่คิดว่ากิริยาจิตมีแต่ในพระอรหันต์ เนื่องจากจิตของพิพัฒน์ไม่ใช่จิตของพระอรหันต์ จึงต้องเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต ซึ่งหมายความว่า การผูกเข็อกกรองเท้าในครั้งนี้มีค่าทางศีลธรรมเกิดขึ้น โดยที่คำอธิบายจะโยงไปสู่โมหะเจตสิก เพื่อที่จะบอกว่าการกระทำมีอกุศลเจตสิกเจือปนอยู่ ดังนั้นหากพื้นฐานความคิดที่ว่าแม้ในกิจกรรมทั่วไปที่คล้ายๆ กันจะไม่มีค่าทางศีลธรรม สำหรับบุคคลทั่วไปแล้วการกระทำนั้นก็อาจมีอกุศลมูลเป็นจุดเริ่ม กับอีกทศนะหนึ่งที่ว่า

ในบุคคลทั่วไปมีการกระทำบางอย่างที่ไม่ใช่กรรมแม้จะมีการแสดงออกของเจตนาเจตสิกอยู่เช่น การผูกเชือกรองเท้าของพิพัฒน์ โดยให้เหตุผลว่าการกระทำในลักษณะดังกล่าวขาดเงื่อนไขที่พอเพียงอย่างกุศลมูลหรืออกุศลมูล ในทัศนะของกลุ่มนี้จึงเห็นว่าในบางครั้งจิตของบุคคลทั่วไปก็มีลักษณะของกิริยาจิตได้

3.2.6 เหตุปัจจัย

แนวคิดเรื่องเหตุปัจจัยนั้นเป็นแนวคิดหลักอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏในพระอภิธรรม พระอภิธรรมกล่าวว่ปัจจัยที่พุทธศาสนาสอนนั้นมีอยู่ 24 ชนิด ผู้วิจัยขอคัดข้อความในพระอภิธรรมปิฎกตอนที่กล่าวถึงปัจจัยยี่สิบสี่นี้มาให้พิจารณาาก่อนดังนี้

ปัจจัยมี ๒๔ อย่างคือ

๑. เหตุปัจจัย
๒. อารัมมณปัจจัย
๓. อธิปตปัจจัย
๔. อนันตรปัจจัย
๕. สมันตรปัจจัย
๖. สหชาติปัจจัย
๗. อัญญมัญญปัจจัย
๘. นิสสยปัจจัย
๙. อนุนิสสยปัจจัย
๑๐. ปุเรชาติปัจจัย
๑๑. ปัจฉาชาติปัจจัย
๑๒. อาเสวนปัจจัย
๑๓. กัมมปัจจัย
๑๔. วิปากปัจจัย
๑๕. อาหารปัจจัย
๑๖. อินทริยปัจจัย
๑๗. ฌานปัจจัย
๑๘. มัคคปัจจัย
๑๙. สัมปยุตตปัจจัย
๒๐. วิปยุตตปัจจัย

๒๑. อตฺถิปัจจย

๒๒. นตฺถิปัจจย

๒๓. วิคตปัจจย

๒๔. อวิคตปัจจย

เหตุปัจจย คือ

เหตุเป็นปัจจยแก่ธรรมอันสัมปยุตด้วยเหตุและรูปซึ่งมีธรรมอันสัมปยุตด้วยเหตุนั้นเป็น
สมุฏฐาน โดยเหตุปัจจย

อาร์มมณปัจจย คือ

รูปายตนะ เป็นปัจจยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรม อันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอาร์มมณปัจจย

สัททายตนะ เป็นปัจจยแก่โสตวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอาร์มมณปัจจย

คันธายตนะ เป็นปัจจยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยฆานวิญญาณ
ธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจย

รสายตนะ เป็นปัจจยแก่ชีวหาวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยชีวหาวิญญาณ
ธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจย

โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจยแก่กายวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยกาย
วิญญาณธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจย

รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจยแก่
มโนธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยมโนธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจย

ธรรมทั้งปวง เป็นปัจจยแก่มโนวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยมโนวิญญาณ
ธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจย

ธรรม คือ จิตและเจตสิกใดๆ ปรารภธรรมใดๆ เกิดขึ้น ธรรมนั้นๆ เป็นปัจจยแก่ธรรมนั้นๆ
โดยอาร์มมณปัจจย

อธิปติปัจจย คือ

ฉันทาธิปติ เป็นปัจจยแก่ธรรมอันสัมปยุตด้วยฉันทะและรูปซึ่งมีธรรมอันสัมปยุตด้วย
ฉันทะนั้น เป็นสมุฏฐาน โดยอธิปติปัจจย

วิริยาธิปติ เป็นปัจจยแก่ธรรมอันสัมปยุตด้วยวิริยะ และรูปซึ่งมีธรรมอันสัมปยุตด้วย
วิริยะนั้น เป็นสมุฏฐาน โดยอธิปติปัจจย

จิตตาธิปติ เป็นปัจจยแก่ธรรมอันสัมปยุตด้วยจิต และรูปซึ่งมีธรรมอันสัมปยุตด้วยจิตนั้น

อัพยากตธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรมที่เกิดหลังๆ โดยสมนันตรปัจจัย
 อัพยากตธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ โดยสมนันตรปัจจัย
 อัพยากตธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ โดยสมนันตร-
 ปัจจัย

ธรรม คือ จิตและเจตสิกใดๆ เกิดขึ้นในลำดับแห่งธรรมใดๆ ธรรมนั้นๆ เป็น
 ปัจจัยแก่ธรรมนั้น โดยสมนันตรปัจจัย

สหชาติปัจจัย คือ

นามธรรม ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยสหชาติปัจจัย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยสหชาติปัจจัย

ในปฏิสนธิขณะ นามรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยสหชาติปัจจัย

จิตและเจตสิกธรรม เป็นปัจจัยแก่รูป อันมีจิตเป็นสมุฏฐาน โดยสหชาติปัจจัย

มหาภูตรูป เป็นปัจจัยแก่อุปาทารูป โดยสหชาติปัจจัย

รูปธรรม บางคราวเป็นปัจจัยแก่นามธรรม โดยสหชาติปัจจัย บางคราวเป็นปัจจัย

โดยมิใช่สหชาติปัจจัย

อัญญมัญญปัจจัย คือ

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันโดยอัญญมัญญปัจจัย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันโดยอัญญมัญญปัจจัย

ในปฏิสนธิขณะ นามรูป เป็นปัจจัยแก่กันโดยอัญญมัญญปัจจัย

นิสสยปัจจัย คือ

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันโดยนิสสยปัจจัย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กัน โดยนิสสยปัจจัย

ในปฏิสนธิขณะ นามรูป เป็นปัจจัยแก่กันโดยนิสสยปัจจัย

จิตและเจตสิกธรรม เป็นปัจจัยแก่รูป อันมีจิตเป็นสมุฏฐาน โดยนิสสยปัจจัย

มหาภูตรูป เป็นปัจจัยแก่อุปาทารูป โดยนิสสยปัจจัย

จักขายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุ
 นั้น โดยนิสสยปัจจัย

โสตายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุ
 นั้น โดยนิสสยปัจจัย

ฆานายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยฆานวิญญาณ
 ธาตุ นั้น โดยนิสสยปัจจัย

ชีวหายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชีวหาวิญญูณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยชีวหาวิญญูณธาตุ นั้น โดยนิสสยปัจจัย

กายายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญญูณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยกายวิญญูณธาตุ นั้น โดยนิสสยปัจจัย

มโนธาตุ และมโนวิญญูณธาตุ อาศัยรูปใด เป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัย แก่มโนธาตุ

มโนวิญญูณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยธาตุคู่นั้น โดยนิสสยปัจจัย

อุปนิสสยปัจจัย คือ

กุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เกิดหลังๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย

กุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ 'บางอย่าง' โดยอุปนิสสยปัจจัย

กุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรมที่เกิดหลังๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย

อกุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย

อกุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เกิดหลังๆ 'บางอย่าง' โดย อุปนิสสยปัจจัย

อกุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรมที่เกิดหลังๆ โดยอุปนิสสย-

ปัจจัย

อัพยากตธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรมที่เกิดหลังๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย

อัพยากตธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ โดยอุปนิสสย-

ปัจจัย

แม้บุคคลก็จัดเป็นปัจจัย โดยเป็นอุปนิสสยปัจจัย แม้เสนาสนะก็จัดเป็นปัจจัย โดยเป็น

อุปนิสสยปัจจัย

ปุเรชาติปัจจัย คือ

จักขายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญูณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญูณธาตุ นั้น โดยปุเรชาติปัจจัย โสตายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญูณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยโสตวิญญูณธาตุ นั้น โดยปุเรชาติปัจจัย

ฆานายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญูณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยฆานวิญญูณธาตุ นั้น โดยปุเรชาติปัจจัย

ชีวหายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชีวหาวิญญูณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยชีวหาวิญญูณธาตุ นั้น โดยปุเรชาติปัจจัย

กายายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญญูณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยกายวิญญูณ-

ธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัจย

รูปายตนะ เป็นปัจจัจยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัจย

สีทหายตนะ เป็นปัจจัจยแก่โสตวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัจย

คันธายตนะ เป็นปัจจัจยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยฆานวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัจย

รสายตนะ เป็นปัจจัจยแก่ชีวหาวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยชีวหาวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัจย

โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัจยแก่กายวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยกายวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัจย

รูปายตนะ สีทหายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัจยแก่มนธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยมนธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัจย

มนธาตุ และมนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้น เป็นปัจจัจยแก่มนธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยมนธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัจย บางคราวเป็นปัจจัจยแก่มนวิญญาณธาตุและธรรมอันสัมปยุตด้วยมนวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัจย บางคราวเป็นปัจจัจย โดยมีปุเรชาตปัจจัจย

ปัจจัจชาตปัจจัจย คือ

จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจัจยแก่กายนี้ ที่เกิดก่อน โดยปัจจัจชาตปัจจัจย

อาเสวนปัจจัจย คือ

กุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัจยแก่กุศลธรรมที่เกิดหลังๆ โดยอาเสวนปัจจัจย

อกุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัจยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ โดยอาเสวนปัจจัจย

กิริยาอัพยากตธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัจยแก่กิริยาอัพยากตธรรมที่เกิดหลังๆ โดยอาเสวนปัจจัจย

กัมมปัจจัจย คือ

กุศลกรรมและอกุศลกรรม เป็นปัจจัจยแก่วิบากขันธ์ และภักตารูป โดยกัมมปัจจัจย และเป็นปัจจัจยแก่ธรรมอันสัมปยุตด้วยเจตนา และรูปซึ่งมีธรรมอันสัมปยุตด้วยเจตนา นั้น เป็นสมุฏฐาน โดยกัมมปัจจัจย

วิปากปัจจัจย คือ

นามขันธ์ ๔ อันเป็นวิปาก เป็นปัจจัจยแก่กัน โดยวิปากปัจจัจย

อาหารปัจจัย คือ

กวงฬการอาหาร เป็นปัจจัยแก่กายนี้โดยอาหารปัจจัย

อาหารที่เป็นนาม เป็นปัจจัยแก่ธรรมที่สัมปยุตและรูปอันมีธรรมที่สัมปยุตนั้น เป็น
สมุฏฐานโดยอาหารปัจจัย

อินทริยปัจจัย คือ

จักขุทริย เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอินทริยปัจจัย

โสตทริย เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอินทริยปัจจัย

ฆานินทริย เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยฆานวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอินทริยปัจจัย

ชีวหินทริย เป็นปัจจัยแก่ชีวหาวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยชีวหาวิญญาณ
ธาตุนั้น โดยอินทริยปัจจัย

กายินทริย เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยกายวิญญาณ-ธาตุ
นั้น โดยอินทริยปัจจัย

รูปชีวิตินทริย เป็นปัจจัยแก่กฏัตตารูป โดยอินทริยปัจจัย

อินทริยที่เป็นนาม เป็นปัจจัยแก่ธรรมที่สัมปยุต และรูปอันมีธรรมที่สัมปยุตนั้น เป็น
สมุฏฐาน โดยอินทริยปัจจัย

ฌานปัจจัย คือ

องค์แห่งฌานทั้งหลาย เป็นปัจจัยแก่ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน และรูปอันมีธรรมที่
สัมปยุตด้วยฌานนั้น เป็นสมุฏฐาน โดยฌานปัจจัย

มัคคปัจจัย คือ

องค์แห่งมรรคทั้งหลาย เป็นปัจจัยแก่ธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรค และรูปอันมีธรรมที่
สัมปยุตด้วยมรรคนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยมัคคปัจจัย

สัมปยุตตปัจจัย คือ

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยสัมปยุตตปัจจัย

วิปยุตตปัจจัย คือ

รูปธรรม เป็นปัจจัยแก่นามธรรมโดยวิปยุตตปัจจัย

นามธรรม เป็นปัจจัยแก่รูปธรรม โดยวิปยุตตปัจจัย

อตถิปัจจัย คือ

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กัน โดยอติปัจจัย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กัน โดยอติปัจจัย

ในปฏิสนธิขณะ นามรูปเป็นปัจจัยแก่กัน โดยอติปัจจัย

จิตและเจตสิกธรรม เป็นปัจจัยแก่รูปอันมีจิตเป็นสมุฏฐาน โดยอติปัจจัย

มหาภูตรูป เป็นปัจจัยแก่อุปาหารูป โดยอติปัจจัย

จักขายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

โสตายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

ฆานายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยฆานวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

ชีวหายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชีวหาวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยชีวหาวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

กายายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยกายวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

รูปายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

สัททายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

คันธายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยฆานวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

รสายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชีวหาวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยชีวหาวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยกายวิญญาณธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยมนธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

มนธาตุ และมนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัยแก่มนธาตุมนวิญญาณธาตุ และธรรมที่สัมปยุตด้วยธาตุนั้น โดยอติปัจจัย

นัตติปัจจัย คือ

จิตและเจตสิกธรรม ที่ดับไปแล้วโดยไม่มีธรรมอื่นคั่นเป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกธรรมที่
เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยนัตติปัจจัย

วิคตปัจจัย คือ

จิตและเจตสิกธรรมที่ดับไปแล้วโดยไม่มีธรรมอื่นคั่น เป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกธรรมที่
เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยวิคตปัจจัย

อวิคตปัจจัย คือ

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กัน โดยอวิคตปัจจัย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กัน โดยอวิคตปัจจัย

ในปฏิสนธิขณะ นามและรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอวิคตปัจจัย

จิตและเจตสิกธรรม เป็นปัจจัยแก่รูป อันมีจิตเป็นสมุฏฐาน โดยอวิคตปัจจัย

มหาภูตรูป เป็นปัจจัยแก่อุปาทารูป โดยอวิคตปัจจัย

จักขายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอวิคตปัจจัย

โสตายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอวิคตปัจจัย

ฆานายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยฆานวิญญาณ
ธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย ชิวหายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุต
ด้วยชิวหาวิญญาณธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย

กายายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยกายวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอวิคตปัจจัย

รูปายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอวิคตปัจจัย

สัททายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุ
นั้น โดยอวิคตปัจจัย

คันธายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยฆานวิญญาณ
ธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย

รสายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยชิวหาวิญญาณ
ธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย

โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยกาย
วิญญาณธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย

รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่มโนธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยมโนธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัยแก่มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย¹⁶

ปัจจัยทั้งสี่ชนิดนี้เมื่อพิจารณาที่เนื้อหาแล้วจะเห็นว่าถูกออกแบบมาเพื่อใช้เป็นฐานการอธิบายความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่พระอภิธรรมคิดว่าครอบคลุมที่สุด จะอย่างไรก็ตามมีปัจจัยบางตัวที่ผู้วิจัยคิดว่าเกี่ยวข้องกับการพิจารณาว่าการทำตามหน้าที่สมควรถือว่าเป็นกรรมหรือไม่คือ

(ก) อธิปฏิบัติปัจจัย

(ข) กรรมปัจจัยและวิปากปัจจัย

คำอธิบายเกี่ยวกับกรรมปัจจัยและวิปากปัจจัยนั้นไม่มีรายละเอียดแตกต่างจากที่เราทำความเข้าใจผ่านแนวคิดเรื่องจิตและเจตสิก แต่คำอธิบายเรื่องอธิปฏิบัติปัจจัยนั้นน่าจะเป็นประโยชน์ตามทัศนะของพระอภิธรรม การกระทำของมนุษย์นั้นหากเจ้าตัวลงมือทำเองถือว่าผู้ทำเป็นอธิปฏิบัติปัจจัย แม้ไม่ลงมือเองแต่สั่งให้คนอื่นลงมือแทน คนสั่งก็ถือเป็นอธิปฏิบัติปัจจัย การเป็นอธิปฏิบัติปัจจัยมีความหมายว่าคนผู้นั้นจะต้องรับวิบากของกรรมเต็มที่ตามความแรงสูงสุดของกรรมเท่าที่จะอำนวยผลได้ โดยทั่วไป การกระทำที่มนุษย์ทำในนามของปัจเจกบุคคลนั้นจะมีความหมายเป็นอธิปฏิบัติปัจจัยในตัวอยู่แล้ว

พิจารณาจากกรอบความคิดเรื่องอธิปฏิบัติปัจจัย การทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายนั้นแปลความได้ว่าผู้ที่ทำหน้าที่นั้นไม่เป็นอธิปฏิบัติปัจจัย เมื่อไม่เป็นอธิปฏิบัติปัจจัย ผลที่เกิดขึ้นอย่างหนึ่งก็คือผู้ที่ทำกรรมเพราะถูกบังคับด้วยหน้าที่นั้นหากจะได้รับวิบากกรรมดี ก็ได้ดีไม่เต็มที่ หากได้รับวิบากในทางร้ายก็ร้ายไม่เต็มที่ ครูที่สอนหนังสือเพราะอาชีพนั้นไม่เป็นอธิปฏิบัติปัจจัยของกรรม แม้จะได้บุญจากการสอนหนังสือก็สู้คนที่เขาไม่ได้จ้างเป็นครู แต่สมัครใจสอนเอง คนที่ทำกรรมอย่างหลังนี้ได้บุญมากกว่าเพราะเป็นอธิปฏิบัติปัจจัยของกรรม ในทำนองเดียวกัน ผู้พิพากษาที่ต้องตัดสินลงโทษคน หากจะต้องรับผลของบาป บาปนั้นก็น้อยกว่าผู้ที่ไม่ทำหน้าที่ การฆ่าคนตายโดยไม่มีหน้าที่นั้นบาปมากกว่าทหารที่จะต้องฆ่าคนเพราะหน้าที่บังคับ เรื่องนี้อธิบายได้ด้วยแนวคิดเรื่องอธิปฏิบัติปัจจัยตามที่ได้กล่าวมานี้

¹⁶ อภิธรรมปิฎก ปฎิฐาน พระไตรปิฎก เล่มที่ 40 ข้อที่ 1-25.

3.3 การทำตามหน้าที่กับการรับวิบากของกรรม

การสำรวจพิจารณาแนวคิดเรื่องกรรมผ่านฐานการอธิบายเรื่อง "จิตและเจตสิก" กับ "เหตุปัจจัย" ในอภิธรรมชี้ให้เห็นถึงเกณฑ์ที่สำคัญในการแยกกรรมออกจากการกระทำอื่นๆ ที่ไม่ใช่กรรม โดยมีเงื่อนไข ดังต่อไปนี้

1. การกระทำดังกล่าวต้องประกอบด้วยเจตนา ซึ่งเจตนาจะมีขึ้นได้ต่อเมื่อจิตอยู่ในขณวิถี ซึ่งเป็นช่วงเดียวที่เจตนาเจตสิกที่ประกอบอยู่ในจิตสามารถแสดงออกได้ การแสดงออกของเจตนาเจตสิกจึงเป็นเงื่อนไขจำเป็นในการเกิดขึ้นของกรรม

2. เจตนานั้นจะต้องประกอบด้วยมูลรากทางศีลธรรมอย่างกุศลมูลหรืออกุศลมูล เพราะโดยธรรมชาติของเจตนาเจตสิกนั้นไม่มีค่าทางศีลธรรมในตนเอง แต่จะมีค่าเช่นเดียวกับจิตที่เกิดร่วม ซึ่งค่าดังกล่าวของจิตขึ้นอยู่กับชนิดของเจตสิกที่เป็นเหตุในทางศีลธรรมซึ่งมีด้วยกัน 6 ดวง คือ โลกะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ กล่าวคือ เจตสิกทั้ง 6 นี้เป็นเงื่อนไขพอเพียงในการก่อให้เกิดกรรม

3. แต่เงื่อนไขอีกอันหนึ่งที่จะบอกว่ากรรมนั้นจะให้วิบากเต็มที่แก่ผู้ที่ทำหรือไม่ก็คือความเป็นอธิปัตติปัจจัย

คำสอนเรื่องความสัมพันธ์เรื่องกรรมและวิบากตามหลักกรรมปัจจัยและวิปาก-ปัจจัยในพระอภิธรรมนอกเราว่า ถ้าเราทราบวิบากของการกระทำนั้นเป็นเช่นไร ก็สามารถย้อนกลับไปสู่เหตุของวิบากหรือกรรมได้ กุศลวิบากย่อมเป็นผลของกุศลกรรม อกุศลวิบากย่อมเป็นผลของอกุศลกรรม การกระทำที่ไม่ใช่กรรมไม่สามารถเป็นเหตุให้เกิดวิบาก โดยพื้นฐานแล้วการกระทำที่จัดเป็นกรรมต้องประกอบด้วยการแสดงตัวของเจตนาเจตสิกและมูลรากทางศีลธรรมตัวใดตัวหนึ่งเป็นอย่างน้อย จึงอาจกล่าวได้ว่าการกระทำใดก็ตามที่ก่อให้เกิดวิบากย่อมต้องเป็นการกระทำที่มีคุณสมบัติข้างต้น เราอาจพิจารณาความสัมพันธ์ดังกล่าวจากการกระทำตามหน้าที่ของผู้ปกครอง ซึ่งจะช่วยให้เราเข้าใจเรื่องการให้ผลของกรรมสำหรับกรณีการทำตามหน้าที่ได้มากขึ้นใน "เตมียชาดก" ต่อไปนี้

เราเป็นคนง่ายเปลี้ยเพราะไม่มีเครื่องต่อก็หาไม่ เป็นคนหนวกเพราะ ไม่มีช่องหูก็หาไม่ เป็นคนใบ้เพราะไม่มีลิ้นก็หาไม่ ท่านอย่าเข้าใจว่า เราเป็นใบ้ เราระลึกชาติก่อนที่เราเสวยราชสมบัติได้ เราได้เสวย ราชสมบัติในกาลนั้นแล้ว ต้องไปตกนรกอันกล้าแข็ง เราได้เสวย ราชสมบัติในกาลนั้นสี่สิบปีแล้วต้องหมกไหม้อยู่ในนรก 80,000 ปี เรา กลัวจะต้องเสวยราชสมบัตินั้น จึงตั้งจิตอธิษฐานว่า ขอชน

ทั้งหลาย อย่าได้อภิเษกเราในราชสมบัติเลย เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่พูดในสำนัก ของ พระชนก และพระชนนีในกาลนั้น พระชนกทรงอุ้มเรา ให้นั่ง บนพระเพลา แล้วตรัส สั่งข้อความว่า จงฆ่าโจรคนหนึ่ง จงขังโจร คนหนึ่งไว้ในเรือนจำ จงเอาดอกแทงโจร คนหนึ่ง แล้ววาดด้วยน้ำแสบ ที่แผล จงเสียบโจรคนหนึ่งบนหลาว พระชนกตรัสสั่ง ข้อความแก่มหาชน ด้วยประการดังนี้ เราได้ฟังพระวาทจาอันหยาบคาย ที่พระชนก ตรัสนั้นจึงกลัวต่อการเสวยราชสมบัติ¹⁷

จากเตมีย์สูตรสิ่งที่เราทราบก็คือ การกระทำตามหน้าที่ของผู้ปกครอง (กษัตริย์) ในสูตรนี้ มีวิบากเป็นอกุศล แสดงให้เห็นว่าการทำหน้าที่ดังกล่าวต้องเป็นอกุศลกรรม ซึ่งหมายความว่าในขณะที่ทำการตัดสินใจอย่างน้อยที่สุดในครั้งนั้นที่เป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิบาก จิตของผู้ที่กระทำหน้าที่ย่อมต้องมีเจตนาและอกุศลมูลตัวใดตัวหนึ่ง ดังนั้นการกระทำตามหน้าที่ของผู้ปกครอง อย่างน้อยที่สุดในกรณีปรากฏในเตมีย์สูตรจัดว่าเป็นกรรม ซึ่งการที่กรรมใดจะเป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมนั้น สามารถพิจารณาจากมูลรากที่เป็นเหตุได้ ในความเห็นของผู้เขียนมูลรากที่เป็นเหตุในครั้งอดีตชาติของพระเตมีย์น่าที่จะเป็นโทสะเจตสิก ด้วยเหตุผลที่ว่าประเภทของมูล รากที่เป็นเหตุจะต้องสอดคล้องกับผลที่เกิดจากการกระทำนั้น การที่ไปเกิดในนรกภูมิถือเป็น อกุศลวิบากจึงต้องมีที่มาจากกลุ่มอกุศลมูลเท่านั้น เมื่อพิจารณาการกระทำที่สืบเนื่องจากมูล รากประกอบก็น่าที่จะเป็นโทสะเจตสิกเพราะมีความดุร้ายเป็นลักษณะ มีการประทุษร้าย การ ทำลายเป็นผลปรากฏ¹⁸ โทสะเจตสิกนั้นสามารถประกอบได้เฉพาะแต่โทสมูลจิตเท่านั้น

สิ่งที่สามารถสรุปได้จากเตมีย์สูตรก็คือ การกระทำในครั้งที่เป็นเหตุให้พระเตมีย์ตกนรก นั้นเป็นอกุศลกรรม มีผลเป็นอกุศลกรรม แม้ว่าการกระทำนั้นจะเป็นการกระทำตามหน้าที่ของ ผู้ปกครองก็ตาม จะเห็นได้ว่าบัญญัติหรือความเห็นชอบของสมาชิกในสังคมไม่มีผลต่อกรรม นิยาม

จะอย่างไรก็ตาม กษัตริย์ในระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยนั้นอาจกล่าวได้ว่ามี ลักษณะพิเศษคือ มีความเป็นเจ้าของรัฐสูงมาก จนอาจกล่าวได้ว่าสถานะเช่นนี้อาจทำให้ กษัตริย์เป็นอธิปัตย์ปัจจัยของกรรม ซึ่งต่างจากทหารที่ไปรบ หรือผู้พิพากษาที่ตัดสินประหารชีวิต คนในรัฐสมัยปัจจุบัน การที่ผลกรรมที่พระเตมีย์เคยได้รับในอดีตรุนแรงนั้นส่วนหนึ่งอาจเป็นผล

¹⁷ ขุททกนิกายชาดก ภาค 2 พระไตรปิฎก เล่มที่ 28 ข้อที่ 408.

¹⁸ ขุนสรพรพิกโกศล (โกวิท ปัทมสุนทร), คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 2, หน้า 20.

มาจากการเป็นอภิปติปัจจัยนี้เอง กษัตริย์สมัยโบราณนั้นอาจสั่งลงโทษคนตามอำเภอใจได้ นี่ก็แสดงความเป็นอภิปติปัจจัยชัดเจน

อีกอย่างหนึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ควรที่จะรีบตัดสินว่าการกระทำตามหน้าที่ในลักษณะดังกล่าว (ที่แสดงออกผ่านทางกาย) ทั้งหมดล้วนเป็นอกุศลกรรม เพราะเงื่อนไขที่จะก่อให้เกิดกรรมอยู่ที่การแสดงตัวของเจตนาเจตสิกและมูลรากทางศีลธรรม จึงเป็นไปได้ที่จะมีการกระทำตามหน้าที่ (ทำลายชีวิตผู้อื่นด้วยกุศลมุลได้หรือ) ในลักษณะดังกล่าวโดยที่สภาวะจิตของผู้กระทำต่างไปจากครั้งพระเตมีย์ ซึ่งสิ่งนั้นจะเป็นตัวกำหนดวิบากของการกระทำในครั้งนั้น ปัญหาเรื่องค่าทางศีลธรรมของการกระทำตามหน้าที่ของผู้ปกครองนั้นผู้เขียนจะย้อนกลับมาพิจารณาอีกครั้ง หลังวิเคราะห์ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ของการกระทำตามหน้าที่กับเจตสิกในขณะนั้น

เมื่อพิจารณาลักษณะของการกระทำตามหน้าที่โดยทั่วไปแล้ว ผู้เขียนเห็นว่ากระทำตามหน้าที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยปราศจากการแสดงตัวของเจตนาเจตสิก กล่าวคือ ตัวผู้กระทำย่อมกำหนดรู้ ตั้งใจ และจัดแจงให้เป็นผล¹⁹ ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นผลจากการแสดงตัวของเจตนาเจตสิกที่ปรากฏแต่ในขวนวิติ ดังนั้นค่าทางศีลธรรมของการกระทำตามหน้าที่จะเป็นอย่างไร หรือจัดเป็นกรรมประเภทใดจึงขึ้นมูลรากที่ประกอบกับจิตในขณะนั้น

ที่ผ่านมาผู้เขียนได้กล่าวว่าการกระทำตามหน้าที่นั้น ไม่ขึ้นอยู่กับบัญญัติหรือความเห็นชอบของสมาชิกในสังคม แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าจะทำให้เราสามารถตีความเรื่องการกระทำตามหน้าที่ด้วยกรอบความเข้าใจเรื่องกรรมได้อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ โดยทั่วไปแล้วประเภทของจิตในขวนวิติที่ประกอบด้วยเจตนาและมูลรากทางศีลธรรมตะเป็นเหตุให้เกิดการกระทำในทางต่างๆ เช่น กาย วาจา ใจ ซึ่งประเภทของการกระทำดังกล่าวย่อมสอดคล้องกับชนิดมูลรากที่ประกอบขึ้นในจิต แต่การกระทำตามหน้าที่มีเงื่อนไขที่ต่างออกไป เพราะในบางสถานการณ์เราไม่สามารถตัดสินได้ว่าการกระทำนั้นๆ มาจากมูลรากใดได้อย่างชัดเจนเท่าการกระทำที่เป็นกรรมแบบอื่นๆ (ที่ไม่ใช่การกระทำตามหน้าที่) ผู้เขียนขอยกตัวอย่างต่อไปนี้ประกอบ

¹⁹ ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมสุนทร), คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 2, หน้า 7.

ไพรินทร์เป็นแพทย์ หน้าทีของแพทย์คือการรักษาผู้ป่วย เข้าวันนี้เขาหงุดหงิดมาก เนื่องจากทะเลาะกับเพื่อนหญิงของเขา จึงรักษาผู้ป่วยด้วยความหงุดหงิด ซึ่งผู้ป่วยคนดังกล่าว นั้นเป็นเพื่อนบ้านของธิดิ ธิดิเห็นเขาไม่สบายแต่ไม่ไปรักษาเพราะไม่มีเงิน จึงอาสาที่จะพาไปโรงพยาบาลและออกค่ารักษาให้

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่ามีเจตสิกพื้นฐานทั่วไป (สัพพสาธาธณเจตสิก) ซึ่งเป็นเจตสิกที่ประกอบในจิตทุกดวง โดยที่เจตสิกดังกล่าว ประกอบด้วย ผัสสะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่กระทบอารมณ์เวทนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่แสวงอารมณ์ สัญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ เจตนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ความจงใจต่ออารมณ์ จัดแจงธรรมที่สัมปยุตกับตนไว้ในอารมณ์ เอกัคคตา เป็นธรรมชาติที่มีอารมณ์เป็นอันเดียว ทำให้สัมปยุตตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ชีวิตินทรีย์เจตสิก ธรรมที่รักษาสัมปยุตธรรม และมนสิการเจตสิก ธรรมที่นำสัมปยุตธรรมมุ่งสู่อารมณ์ ในสภาวะจิตเช่นนี้เจตสิกที่ประกอบในจิตของไพรินทร์ต่างก็แสดงบทบาทของตนรวมไปถึงเจตนาเจตสิกที่เป็นเงื่อนไขจำเป็นของกรรม

ข้อสำคัญที่ต้องพิจารณาในตัวอย่างนี้ คือมูลรากที่ประกอบในจิตขณะนั้น พุทธศาสนาสอนอธิบายว่าความหงุดหงิด ขุ่นเคืองเป็นผลมาจากโทสเจตสิกที่เกิดขึ้นได้แต่เฉพาะในโทสมูลจิตซึ่งเป็นอกุศลจิตประเภทหนึ่ง²⁰ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วผู้ที่สภาวะจิตดังกล่าวย่อมมีแนวโน้มหรือทิศทางของการกระทำไปในทางที่เบียดเบียนชีวิตผู้อื่น แต่ไพรินทร์ก็ทำการรักษาตามหน้าที่ของแพทย์ หมายความว่าในกรณีนี้เราอาจต้องแยกพิจารณาเป็น 2 ส่วน คือ มโนกรรม และกายกรรม กล่าวคือ มีอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นจากโทสเหตุ โดยมีโทสเจตสิกเป็นหลักเกิดร่วมกับโมหเจตสิกในโทสมูลจิตทำให้จิตของไพรินทร์เป็นอกุศลจิต แต่มีกำลังอ่อนเพราะขาดปัจจัย กล่าวคือไม่มีอาฆาตวัตถุเป็นเหตุใกล้²¹ กรรมดังกล่าวจึงแสดงออกแต่เพียงในจิต หรือมโนกรรม มีผลเป็นอกุศล กล่าวคือเมื่อเขาเสพอารมณ์ดังกล่าวย่อมเป็นทุกข์ กรรมและวิบากในส่วนของอกุศลมโนกรรมได้เกิดขึ้นแล้ว* แต่การรักษาคนไข้ นั้นเป็นกายกรรมสิ่งที่ทำให้เขารักษาคนไข้คือการที่ยังระลึกถึงหน้าที่ของตนได้อย่างสติเจตสิกและอโทสเจตสิกที่ผลักดันให้เขารักษาผู้ป่วยจนเสร็จ

²⁰ ขุนสรวรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมสุนทร) , คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 2, หน้า 20-21.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

* อย่างไรก็ตามเรื่องการทำผลของมโนกรรมในครั้งนี้อาจยังมีต่อ ขึ้นอยู่กับลักษณะการคิดของเขาว่าอยู่ในขณวิถีดวงใด

จะเห็นว่าเจตสิกตัวหลักที่ผลักดันให้เขาทำการรักษาผู้ป่วยเป็นคนละชุดกับที่ทำให้เขาหงุดหงิด ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากฐานของอภิรกรรมแล้วแม้ขณะหนึ่งจิตจะเสพอได้เพียงอารมณ์เดียว แต่เนื่องจากความเร็วในการเกิด-ดับของจิต ทำให้คล้ายกับว่าไพริณทร์รักษาผู้ป่วยในขณะที่หงุดหงิด ซึ่งที่จริงแล้วขณะที่เขารักษาอยู่นั้นจิตมีลักษณะอีกลักษณะ คือ กุศลจิต ดังนั้นในแง่ของกายกรรมแล้วไพริณทร์ก็จัดว่าทำกุศลกรรมที่มีกุศลวิบากเป็นผล

เมื่อพิจารณาเรื่องเหตุปัจจัยประกอบด้วยแล้วจะเห็นว่า เมื่อพิจารณาจากสภาวะจิตและเจตสิกแล้วผู้เขียนเห็นว่าการกระทำของธิดินาที่จะเป็นเป็นกุศลมากกว่าการกระทำของไพริณทร์ กล่าวคือ ตัวอย่างข้างต้นนั้นเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นความต่างของการกระทำตามหน้าที่ที่เป็นกรรมกับกรรมที่ไม่ใช่การกระทำตามหน้าที่ จริงอยู่ที่การกระทำของทั้งธิดิและไพริณทร์ต่างก็เป็นกรรมแต่สิ่งที่ต่างกันคือความหนักแน่นในอารมณ์หรือความตั้งใจ เพราะในการพิจารณาเรื่องกรรมนั้น พุทธศาสนาให้พิจารณาเรื่องคุณภาพของสัตว์ที่ช่วยเหลือ โดยโยงเข้ากับเรื่องความพยายามในการช่วยเหลือ ไพริณทร์มีหน้าที่ต้องรักษาคนไข้อยู่แล้ว คนไข้รายนี้ก็อยู่ในเงื่อนไขที่เขาจะต้องรักษาด้วย ในขณะที่ธิดิไม่มีความจำเป็นที่จะต้องช่วยออกค่ารักษาให้กับคนไข้หรือเพื่อนบ้านคนนี้ของเขา เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วจะเห็นว่า การช่วยเหลือคนของธิดิจำเป็นจะต้องอาศัยความพยายามในการช่วยเหลือมากกว่าซึ่งมีนัยถึงระดับของตั้งใจที่สูงกว่าสิ่งนี้เรียกว่าอธิปัตย์

อย่างไรก็ตามที่ผ่านไปเป็นกรณีของอาชีพนอกกลุ่มที่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพุทธศาสนาเห็นถึงความจำเป็นในประเด็นเรื่องความสงบเรียบร้อยของชุมชน อาชีพในกลุ่มที่พุทธศาสนาเห็นว่าจำเป็นต่อสังคมในแง่ดังกล่าวได้แก่ อาชีพอย่างผู้พิพากษา ตำรวจ แพทย์ฆาต ผู้เขียนเห็นว่าอาชีพในกลุ่มนี้เอื้อประโยชน์ต่อสังคมในแง่ที่ว่ารักษาความสงบสุขของชุมชน เพราะแม้แต่ในสังคมที่อุดมสมบูรณ์อย่างใน "อัคคัญญสูตร" ก็ยังปรากฏอาชญากรรม การที่สังคมจะสามารถอยู่ร่วมกันได้นั้นสมาชิกในสังคมต้องไม่เพิกเฉยต่ออาชญากรรมที่เกิดขึ้น และในขณะเดียวกันก็ไม่กระตุ้นให้เกิดอาชญากรรมขึ้น การตัดสินหรือลงโทษกันเองของสมาชิกจึงไม่ใช่วิธีที่เหมาะสม จึงเป็นที่มาของอาชีพในกลุ่มนี้